

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра правознавства і гуманітарних дисциплін ВННІЕ

МАЛІЦЬКА Віталіна Ігорівна
Еволюція моделей батьківства в сучасному соціокультурному просторі
/Evolution of parenting models in the modern socio-cultural space

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
ПСзм-22
В. І. Маліцька

ТЕРНОПІЛЬ-2025

АНОТАЦІЯ

Маліцька В. І. Еволюція моделей батьківства в сучасному соціокультурному просторі – Рукопис.

Дослідження на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю 053 Психологія, освітня програма «Психологія» – Західноукраїнський національний університет. – Тернопіль, 2025.

У кваліфікаційній роботі представлено комплексне дослідження феномена батьківства в сучасному соціокультурному контексті. Проаналізовано еволюцію наукових підходів до вивчення батьківства та сформовано концептуальні засади дослідження, включаючи теоретичні основи й понятійно-категоріальний апарат. Розкрито ключові та специфічні функції батька в процесі соціалізації дитини та охарактеризовано соціальні практики батьківства у повній сім'ї. На основі емпіричних даних вивчено суспільні уявлення українців про сучасне батьківство, зокрема моделі батьківських ролей, сімейної ієрархії та владних відносин. Порівняно образ «реального» та «ідеального» батька, виявлено суперечності у суспільних очікуваннях і повсякденних практиках батьків. Окреслено основні тенденції розвитку інституту батьківства в Україні, що визначають напрями подальших наукових і соціальних змін.

ANNOTATION

Malitska V. I. Evolution of models of parenting in the modern socio-cultural space – Manuscript.

Research for the degree of higher education “Master” in the specialty 053 Psychology, educational program “Psychology” – West Ukrainian National University. – Ternopil, 2025.

The qualification work presents a comprehensive study of the phenomenon of parenting in the modern socio-cultural context. The evolution of scientific approaches to the study of parenting is analyzed and the conceptual foundations of the study are formed, including theoretical foundations and conceptual and categorical apparatus. The key and specific functions of the father in the process of socialization of the child are revealed and the social practices of parenting in a complete family are characterized. Based on empirical data, the public perceptions of Ukrainians about modern parenting, in particular models of parental roles, family hierarchy and power relations, are studied. The image of a "real" and "ideal" father is compared, contradictions in social expectations and everyday practices of parents are revealed. The main trends in the development of the institution of fatherhood in Ukraine are outlined, which determine the directions of further scientific and social changes.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БАТЬКІВСТВА.....	9
1.1. Еволюція наукових досліджень батьківства.....	9
1.2. Методологічні орієнтири наукового вивчення батьківських ролей.....	15
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ БАТЬКІВСТВА ТА РОЛЬ БАТЬКА В РОДИНІ.....	23
2.1. Внесок батька в соціалізацію дитини: теоретичні аспекти.....	23
2.2. Роль батька у соціалізації дитини та соціальні практики батьківства в повній сім'ї: соціально-психологічний аналіз.....	29
Висновки до розділу 2.....	34
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСТВА.....	35
3.1. Організація дослідження: методи та вибірка.....	35
3.2. Аналіз соціально-психологічних особливостей авторитету вітчимів та батьків-одинаків.....	42
Висновки до розділу 3.....	53
ВИСНОВОК.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інститути батьківства (материнство та батьківство) становлять основу та ключові структурні елементи, на яких тримається інститут сім'ї. Його головне суспільне завдання полягає у відтворенні поколінь та первинній соціалізації особистості.

Упродовж XX – початку XXI ст. сімейні відносини зазнали глибоких змін. Серед ключових тенденцій – зростання кількості розлучень, поширення незареєстрованих форм співжиття (так званих цивільних шлюбів), збільшення частки дітей, народжених поза шлюбом, а також формування складених родин і поширення практики самостійного виховання дітей одним із батьків. Дедалі помітнішими стають альтернативні моделі сімейного життя, що ставить під сумнів традиційні уявлення про ролі та цінності в межах родини.

Попри це, у масовій свідомості й надалі домінує образ «правильної» сім'ї – батько, мати й дитина/діти. Інші форми сімейних відносин часто залишаються на периферії суспільного дискурсу. Окремі науковці та політичні діячі акцентують на необхідності відновлення та підтримки традиційної сімейної моделі.

Проте сучасна соціальна реальність демонструє суперечливість очікувань і норм щодо батьківства. Особливо це стосується ролі чоловіка у сім'ї. З одного боку, суспільство все ще орієнтується на традиційні функції батька як «годувальника й захисника», з іншого – очікує активного емоційного включення у виховання дітей та партнерської взаємодії з матір'ю. Одночасно поширюються стереотипні уявлення про безвідповідальність сучасних чоловіків, що особливо проявляється у випадках розлучених сімей.

Ситуація ускладнюється сучасними соціально-економічними викликами. Економічні реформи, нестабільність ринку праці, поширення прихованого й відкритого безробіття та низький рівень середньої заробітної плати значною мірою обмежують можливості чоловіків забезпечувати матеріальний добробут родини. У більшості випадків роботодавці не враховують сімейні потреби працівників-чоловіків, а політика підтримки «сімейно-дружньої зайнятості» залишається радше винятком.

Додатковими чинниками стали пандемія COVID-19, що змінила структуру сімейної взаємодії, посилила економічну та психологічну напругу, а також повномасштабна війна в Україні, яка призвела до масової мобілізації чоловіків, вимушеної міграції, роз'єднання сімей та зростання кількості домогосподарств, де батьки виконують свої функції дистанційно або взагалі відсутні фізично. Унаслідок цього зросла роль матерів як основних вихователів і водночас зросли ризики психологічного виснаження та соціальної вразливості чоловіків-батьків.

У таких умовах батьки часто не можуть повноцінно поєднувати функції економічного забезпечення та активної участі у повсякденному вихованні дітей. Це зумовлює сімейні конфлікти, підвищений рівень стресу, збільшення смертності серед чоловіків працездатного віку, а також поширення девіантних практик (алкоголізм, наркотична залежність, суїцидальні настрої тощо). Окрему роль у формуванні негативного образу батьківства відіграють засоби масової комунікації, які нерідко транслиують стереотип «сучасні батьки не справляються зі своїми обов'язками», що лише поглиблює кризу інституту батьківства в сучасному українському суспільстві.

Крім того, протягом значної частини ХХ століття у суспільній свідомості поширювалося переконання, що присутність батька у житті дитини не є обов'язковою умовою її повноцінного розвитку, адже «гідну людину можна виховати і без нього». Історичні обставини призводили до того, що цілі покоління виростали без активної батьківської опіки. Водночас у багатьох випадках відсутність рідного батька частково компенсувалася присутністю іншого чоловіка, який перебрав на себе функції вихователя або хоча б частково заміщував його роль. Наявність такої постаті забезпечувала дитині більш гармонійну соціалізацію, адже чоловічий вплив виявлявся надзвичайно важливим і незамінним. Самі діти у своїх оцінках підкреслюють потребу в батькові та значущість його ролі у їхньому житті. Якщо через різні обставини поруч не було рідного батька, то цю функцію міг виконувати вітчим, дідусь або дядько, і така підтримка ставала надзвичайно ваговою для становлення дитини.

Хоча визначена проблематика має глибокі історичні передумови, наукового обґрунтування вона набула лише в середині ХХ ст, у зв'язку з

поглибленням кризових процесів у сімейному інституті: зниженням рівня народжуваності, зростанням кількості розлучень, поширенням неповних сімей і збільшенням числа дітей, які виховуються без участі батька. У зарубіжній науковій літературі проблематика батьківства спирається на розвинену статистичну та емпіричну базу і нині становить один із найбільш динамічних напрямів міждисциплінарних досліджень. Починаючи з робіт З. Фрейда, відносини між батьками й дітьми стали предметом соціально-психологічного аналізу, а з другої половини ХХ ст. у дослідженнях все більше уваги почали приділяти впливу соціальних, культурних і економічних чинників на батьківство.

Сучасні концепції, зокрема у європейських і північноамериканських студіях, активно розробляють ідею «залученого батьківства» (involved fatherhood), яка підкреслює важливість не лише економічної ролі батька, а й його емоційної присутності, участі у повсякденному догляді за дітьми та партнерської взаємодії у сімейному житті. Паралельно в науковому дискурсі поширюється концепція гендерної рівності в сімейних ролях, що орієнтує на більш збалансований розподіл обов'язків між матір'ю та батьком [39; 35; 41; 52 та ін.].

В українському суспільстві питання батьківства набуває особливої значущості в умовах трансформаційних процесів останніх десятиліть: соціально-економічних реформ, міграційних процесів, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни. Ці фактори істотно вплинули на структуру сімейних відносин, призвели до зростання кількості неповних родин, а також змінили традиційні очікування від чоловіка-батька. Все це актуалізує необхідність подальшого комплексного вивчення феномену батьківства в Україні з урахуванням міжнародних підходів та національних особливостей.

Об'єктом дослідження виступають батьки та феномен батьківства в сім'ях різних структурних типів, а його **предмет** – роль батька у процесі соціалізації дитини в системі сімейних рольових взаємодій, а також суспільні уявлення про батьківство.

Мета дослідження полягає у виявленні сутнісних характеристик сучасних соціальних практик батьківства, розробці класифікації рольових взаємодій у

сім'ях різного типу в контексті соціалізації дітей та визначенні провідних тенденцій розвитку батьківства й уявлень про нього в сучасній Україні.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати еволюцію наукових підходів до вивчення батьківства.
2. Сформувані концептуальні засади дослідження батьківства: окреслити теоретичні основи, понятійно-категоріальний апарат.
3. Визначити ключові та специфічні функції батька у процесі соціалізації дитини, а також дослідити соціальні практики батьківства у повній сім'ї.
4. Виявити уявлення українців про сучасне батьківство: перспективи батьківських ролей, моделі сімейної ієрархії та владних відносин.
5. Порівняти образ сучасного «реального» батька з образом «ідеального» батька у суспільній свідомості.
6. Виявити суперечності у суспільних уявленнях про батьківство: у сприйнятті значущості батька з боку дітей; у розбіжності між соціальними вимогами до батьків і їхніми повсякденними практиками.
14. Визначити основні тенденції розвитку інституту батьківства в сучасній Україні.

Емпірична база дослідження. Основною метою емпіричного дослідження стало виокремлення типів сучасних батьків за наступними параметрами: відповідальність, залученість, доступність. Для отримання достовірних даних використовувався метод спостереження, бесіди та глибинного інтерв'ю, яке проводилося за допомогою анкети «Авторитет батька в родині». Вибірка – 10 осіб – дітей, які мешкали або мешкають із вітчимами та матерями. Емпірична база дослідження Фонд «Світ дітей».

Науково-теоретичне значення дослідження полягає у розробленні моделі соціального конструювання батьківства, створенні типології соціальних практик батьківства, виявленні суперечностей у процесі його трансформації та визначенні ключових тенденцій розвитку. Важливим результатом також є формування комплексного підходу до аналізу батьківства та окреслення предметних сфер для подальших наукових студій.

Практичне значення роботи полягає у виробленні конкретних

рекомендацій як змістовного так і організаційного характеру щодо різних аспектів сучасного батьківства в Україні. Отримані результати можуть бути використані під час формування державної політики у сфері соціальної підтримки сім'ї та батьківства, а також при розробленні програм і стратегій соціально-психологічної роботи з родинами. Крім того, результати дослідження можуть бути інтегровані в освітній процес при викладанні навчальних дисциплін, пов'язаних із соціологією сім'ї та батьківства, соціальною роботою, гендерними дослідженнями та теорією родинного виховання.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загального висновку, списку використаних літературних джерел, що нараховує 57 найменувань, 29 з яких – іноземними мовами. Робота ілюстрована 1 додатком.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БАТЬКІВСТВА

1.1. Еволюція наукових досліджень батьківства

Проблематика батьківства отримала значне висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі [6; 10; 13; 14; 36; 41; 50 та ін.]. Тривалий час у центрі уваги залишалася насамперед класична тема «батьків і дітей». Питання ролі батька у вихованні нащадків посідало чільне місце у працях мислителів як західної, так і східноєвропейської філософської традиції. Роздуми представників Нового часу мали переважно соціально-педагогічний характер, підкреслюючи значення батька як вихователя та морального авторитета.

Вітчизняна наука почала більш активно звертатися до проблематики батьківства упродовж останніх двох десятиліть. Це було зумовлено усвідомленням низки демографічних та соціальних викликів: падінням народжуваності, зниженням рівня шлюбності, зростанням кількості розлучень (з 1960-х років їхня частка подвоїлася, і хоча в окремі роки спостерігалось незначне зниження, воно супроводжувалося й зменшенням кількості укладених шлюбів), високим рівнем смертності чоловіків, поширенням практик роздільного проживання батьків і дітей, а також зростанням масштабів девіацій та психологічних труднощів у сім'ях.

Початково у наукових дослідженнях безпосередня мета аналізу батьківства не ставилася. Сім'я розглядалася як соціальний інститут, і лише опосередковано порушувалося питання ролі батька. У перших роботах увага зосереджувалася на трансформації шлюбно-сімейних і батьківських відносин, що дозволяло торкатися і проблематики батьківства [14].

З початку 2000-х років спостерігається підвищений інтерес до різних аспектів трансформації батьківства. Зокрема, зростає кількість досліджень, присвячених участі батьків у вихованні дітей після розлучення, їхній матеріальній відповідальності, практикам построзлученого батьківства. У наукових статтях останніх років акценти поступово зміщуються: батька перестають розглядати виключно як головного «винуватця» розпаду сім'ї. Паралельно аналізується роль матерів у цьому процесі та привертається увага до проблем відповідальних батьків, які позбавлені можливості регулярно

виконувати свої батьківські функції й підтримувати контакт із дітьми [19].

У 1990–2000-х роках психологи та соціологи активізували розробку проблеми ролі батька у становленні особистості дитини. З'явилися численні праці, що наголошували на значущості батьківського впливу для соціально-психологічного розвитку дитини [12; 18; 19; 21 та ін.]. Саме в цей час почали формуватися уявлення про батьківство як важливий чинник становлення особистості самого чоловіка. Дослідження стали охоплювати й питання психологічної готовності до батьківства, підкреслювалося значення психолого-педагогічного супроводу та розроблялися конкретні технології його забезпечення.

Особливу роль у формуванні сучасного наукового дискурсу відіграли гендерні теорії, які активно поширювалися у 2000-х роках. У цей період з'явився ряд праць, виконаних у руслі феміністичних концепцій, що акцентували увагу на питаннях рівності у сімейних відносинах, перегляді традиційних ролей матері й батька, а також на пошуку нових моделей партнерства у вихованні дітей [16; 56 та ін.].

Автори перших наукових праць у цьому напрямі зосереджували увагу на формуванні та поширенні гендерних теорій, а також на визначенні базових понять і термінів. Згодом з'явилися дослідження, де аналізувався «гендерний порядок» та особливості гендерної політики радянського і пострадянського суспільства [54]. Пізніше почали виходити праці, присвячені «гендерним режимам» зарубіжних країн. Значна їх частина була зорієнтована переважно на жіночі проблеми, проте паралельно порушувалася і тематика чоловічих ролей, зокрема батьківства, яке розглядалося крізь призму концепції «гегемонної маскулінності». Водночас у ряді робіт фіксувався поступовий зсув у напрямі трансформації гендерних практик – зростання залученості чоловіків у сімейне життя та виховання дітей. Важливо, що саме в цих дослідженнях уперше активно піднімалися питання статі й гендеру у взаємозв'язку з батьківством [56].

У 2010–2020-х роках інтерес до вивчення феномена батьківства суттєво зріс, а проблематика набула більшої різноманітності. У поле уваги науковців потрапили взаємини батьків і дітей, особливості соціальних практик батьківства, трансформація ролі чоловіка в сім'ї та поява нових форм взаємодії з дружиною та дітьми. У науковий обіг активно ввійшли поняття «нове батьківство» та

«залучене батьківство». Так, Фінчук Г.В. [24] аналізує зміни у практиках батьківства на прикладі Німеччини, визначаючи їх як прояви ліберального тренду та вивчає батьківську залученість у сім'ях певних типів. Попри наявність чітко окреслених тенденцій, дослідження залишаються дещо фрагментарними.

Частина науковців використовує інший термін – «відповідальне батьківство», підкреслюючи ключову якість батька – відповідальність. У цьому контексті варто виділити праці Трубавіна І.М. [21], яка пропонує до розгляду концепцію батьківського потенціалу, що включає поняття батьківських ресурсів, відповідального батьківства й ролі батька у вихованні.

В останнє десятиліття дедалі більшої актуальності набуває проблема балансу між професійними обов'язками та батьківськими функціями. У сучасних соціально-економічних реаліях чоловіки часто позбавлені можливості достатньо часу приділяти дітям. Якщо жінки, за наявності фінансової підтримки партнера, мають змогу зменшити обсяг професійних навантажень або навіть тимчасово відмовитися від роботи, то чоловіки, виконуючи традиційну роль годувальника, змушені працювати ще інтенсивніше. Дослідники зазначають, що роботодавці в сучасній Україні поки що рідко організують робочий час з урахуванням сімейних обов'язків співробітників [19].

Події останніх років також вносять суттєві корективи у феномен батьківства. Пандемія COVID-19 посилила навантаження на родини, зробивши батьків більш залученими у процес виховання через тривале перебування вдома. Повномасштабна війна, розпочата Росією у 2022 році, призвела до значних демографічних втрат, масової міграції жінок і дітей за кордон, а також до вимушеного розділення сімей. У цьому контексті батьківство набуває нових форм: від дистанційного спілкування з дітьми до участі у вихованні в умовах постійної загрози та нестабільності. Для багатьох чоловіків батьківська роль стає елементом психологічної підтримки та джерелом мотивації до подолання труднощів.

Таким чином, еволюція досліджень батьківства демонструє поступовий перехід від філософсько-педагогічних міркувань до соціологічного, психологічного та міждисциплінарного аналізу. Сучасна наука вже не обмежується описом «кризи батьківства», а прагне запропонувати нові концептуальні моделі його осмислення й розвитку, з урахуванням як глобальних,

так і локальних соціокультурних викликів, серед яких особливе місце займають демографічна криза, пандемія та війна в Україні.

Проблематика батьківства у західних країнах привернула увагу науковців ще в середині ХХ століття, що було пов'язано з появою низки соціальних та демографічних проблем: зниженням народжуваності, збільшенням кількості розлучень і дітей, що ростуть без батька, а також із трансформацією традиційних сімейних структур. На відміну від України, у розвинених країнах зміни у сім'ї почали відбуватися значно раніше, тому дослідники різних спеціальностей першими почали фіксувати ці процеси. У зарубіжній науковій літературі дослідження батьківства ґрунтуються на широкій статистичній та емпіричній базі та сьогодні залишаються одним із активно розвинутих напрямів [38; 41; 45 та ін.].

У ХХ столітті взаємини батьків і дітей стали предметом соціально-психологічного та індивідуально-психологічного аналізу, починаючи з робіт З. Фрейда котрий, зосереджуючись на клінічних історіях, переважно описував індивідуальні переживання, пов'язані з відносинами хлопчика з матір'ю та батьком, і не розглядав сім'ю як цілісну систему взаємозв'язків.

Варто зазначити, що більшість досліджень щодо батьків і батьківства виконані психологами, тому в них значну увагу приділено психологічним аспектам батьківства. Найвідоміші експерти у цій сфері здебільшого мають психологічну освіту, хоча їхні роботи часто носили міждисциплінарний характер та виконані у співавторстві зі спеціалістами з інших галузей.

У 1960–1990-х роках низка наукових робіт прямо вказувала на проблему «безбатьківщини» як одну з найнагальніших для суспільства. Серед таких дослідників – А. Мічеріх, Д. Бланкенхорн, Дж. Брэдшоу, К. Стімсон, Д. Попено та інші. Вони досліджували соціальні наслідки відсутності батьківської ролі, приходячи до висновку, що падіння авторитету батьків, зменшення їхнього внеску у виховання дітей та педагогічна некомпетентність можуть призводити до проблем у сім'ях та соціально-психологічних труднощів у дітей.

Особливу цінність для дослідників становлять роботи узагальнюючого характеру, де батьківство розглядається з різних сторін: уявлення та установки щодо батьківства, його місце в гендерних системах, співвідношення батьківства та маскуліності, ідентичність батьківської ролі (Дж. Бітон, У. Дж Доерті, М. Е.

Лемб, Р.Д. Дей, С. Таміс-Лемонда, В. Е. Фтенакис та інші).

Серед значущих праць вирізняються збірники «Роль батька в розвитку дитини», підготовані за редакцією М. Лемба, який почав займатися питаннями батьківства ще в 1970-х роках і нині є провідним авторитетом у цій сфері. У цих працях подано комплексний погляд на проблематику батьківства, актуальну для того часу [51].

Дослідження 1970–1980-х років зосереджувалися на визначенні, чи є батько достатньо значущою фігурою в розвитку дитини, чи його роль можна замінити матір'ю. Виявилося, що внесок батька є незамінним: він виступає ролевою моделлю для хлопчиків та прикладом майбутнього партнера для дівчаток. Було підтверджено, що внесок матері й батька взаємодоповнює один одного, а батько здатен так само ефективно піклуватися навіть про маленьку дитину. Основною проблемою залишалася доступність часу для спілкування з дітьми, адже роль основного годувальника ніхто з батьків не скасовував. Таким чином, підкреслювалася значущість батьківства з точки зору виховного впливу на дітей та їхнє соціальне й психологічне дорослішання [40].

Паралельно з дослідженнями значущості батька у вихованні дітей активно вивчаються різні «типи» батьків та формуються поняття «залучене батьківство», «відповідальне батьківство» і «нове батьківство». До цього напрямку долучалися такі науковці, як У. Доєрти, Д. Ленгерсдорф, М. Мейзер та Д. Тома. У працях цих дослідників виділяють основні параметри участі батька у житті дитини: рівень залученості, доступність і відповідальність.

Особлива увага приділяється построзлученому батьківству – соціальним практикам чоловіків після розлучення та їхнім наслідкам для розвитку дітей. Серед ключових дослідників цього напрямку – П. Амато, Дж. Соболевські, Е. Хізерінгтон, Дж. Келлі, М. Калмін, Р. Мартін, В. Сигл-Рахстон, С. МакЛанахан, М. Тази-Прева та ін.

Нині більшість дослідників підтримують думку проте, що розлучення батьків справляє тривалі наслідки на дітей, іноді навіть у дорослому віці (зокрема це підкреслюють П. Амато та Дж. Уоллерстайн). Водночас адаптація дитини до розлучення проходить легше, якщо між батьками зберігаються нормальні стосунки і дитина має змогу підтримувати контакт із батьком. За результатами 25-річного спостереження Е. Хізерінгтон зазначає, що з часом негативні наслідки

розлучення згладжуються, і діти виростають цілком благополучними дорослими [44].

Важливим аспектом є взаємозв'язок соціальних практик батьківства з політикою держави щодо підтримки сім'ї. У зарубіжних дослідженнях увагу приділяли гендерним аспектам, сімейній політиці та ролі держави в забезпеченні батьківських прав і ресурсів.

Сучасні закордонні роботи останніх десятиліть підкреслюють батька як необхідний компонент батьківства та важливу фігуру у вихованні й соціалізації дитини [48; 50; 53 та ін.]. Акцент досліджень зміщується на аналіз різних аспектів сімейної політики, що підтримує батьків і батьківство; досліджуються різноманітні батьківські практики та відзначається соціальна тенденція до рівноправного партнерства і формування «відповідального батьківства». Серед активних дослідників у цьому напрямку – Н. Кабрера, С. Таміс-Лемонда, К. Флойд, М. Т. Морган, Б. Кноп, К. Л. Брюстер, Л. Маркс, Р. Палковітц, М.А. Копс, Т.Н. Вулфолк, Дж. Халл, Л.С. Олах, І. Е. Котовська, Р. Ріхтер, Р. Севард та інші.

Як свідчить проведений аналіз, наукові дослідження, присвячені батьківству, спершу спиралися на концепцію статевих ролей, а згодом – на ідеї соціального конструктивізму. Особливе місце посідають праці, виконані у межах так званих «men's studies», де центральними були ідеї «гегемонної маскулінності» та її трансформації. Серед ключових авторів цього напрямку – Р. Кольєр, Р. Коннел, Дж. Мессершмідт, Т. Йохансон та Р. Клінт.

В останні десятиліття розвиток досліджень батьківства відзначається появою біосоціальних і біоекологічних підходів, що поєднують біологічні, психологічні та соціальні аспекти батьківської ролі. У цілому, еволюція наукових уявлень про батьківство відбувається в руслі трансформації традиційної ролі батька та формування нових моделей поведінки, ролевих стратегій і соціальних практик, які відповідають сучасним запитам сім'ї і суспільства. Сучасні концепції підкреслюють не лише економічну або виховну функцію батька, але й його значення як емоційно залученого партнера у взаємодії з дітьми, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та соціалізацію дитини в умовах сучасної сім'ї [56].

Таким чином, сучасні дослідження демонструють, що батьківство розглядається як комплексна соціально-психологічна та політико-правова

категорія, яка включає різні типи участі батька у вихованні, соціальні практики після розлучення, взаємодію з державними інститутами та формування відповідальних і залучених батьків у різних соціокультурних контекстах.

1.2. Методологічні орієнтири наукового вивчення батьківських ролей

Існує низка підходів до визначення сутності батьківства та, зокрема, батьківської ролі. Насамперед, батьківство можна розглядати як біологічне явище. Людина, *Homo sapiens*, за певними ознаками не принципово відрізняється від тварин, що живуть парами або сім'ями, де репродуктивна поведінка визначається створенням пари, а батьківська поведінка – умовами проживання сім'ї. Існує чимало паралелей між людською родиною та соціальними структурами тваринного світу. Так, створення стійкого союзу пов'язане з тим, що самка не здатна самотійно виростити потомство, тож потрібна тривала допомога самця – захист родини, забезпечення їжею та передача необхідних навичок молодому поколінню. У деяких видів тварин моногамні союзи є основою виживання виду, тоді як у спільнотах, де виживання не залежить від розподілу ролей між самцем і самкою, не існує тривалих союзів і ритуалів залицяння, а дітям часто доводиться рости без батька.

Біологічний підхід, який зводить поведінку людини як батька виключно до біологічних факторів, значно обмежує аналіз, оскільки ігнорує людську мотивацію, соціалізуючий вплив батьків і процес засвоєння дитиною соціальних норм і ролей.

Соціальний підхід розглядає батьківство як продукт тривалого історичного розвитку. Біосоціальний (синтетичний) – не підтверджує генетично детермінованого розподілу ролей чоловіків (батьків) і жінок (матерів). Він виходить з того, що біологічні передумови та вроджені особливості впливають на те, чому чоловіків і жінок навчають у процесі соціалізації та наскільки легко вони опановують певну діяльність. Біосоціальний підхід включає аналіз біологічних відмінностей, що модифікуються під впливом соціальних умов.

Цей підхід базується на діалектиці єдності біологічного і соціального в людині. Незважаючи на технічний прогрес, розвиток медицини, освіти та соціальне вирівнювання чоловіків і жінок, фізіологічні та психологічні відмінності, пов'язані зі статтю, накладають різні обмеження на діяльність матері й батька як у сім'ї, так і поза нею. Водночас за певних обставин може

відбуватися інверсія батьківських ролей, що підтверджує ідею соціального конструювання батьківства, материнства та батьківської ролі зокрема. Біосоціальний підхід є найбільш збалансованим, оскільки враховує як біологічні, так і соціальні передумови, а також має міждисциплінарний характер [13].

Концептуальне вивчення батьків і батьківства нерозривно пов'язане з аналізом розподілу ролей і влади чоловіків та жінок у сім'ї. Одним із перших теоретиків, що звернув увагу на поділ ролей за статевою ознакою, був Е. Дюркгейм. На його думку, основою такого поділу є біологічні передумови (біологічний детермінізм). В результаті виникає диференціація функцій: «Одна зі статей здобула емоційні функції, інша – інтелектуальні» [34, с. 56].

Хоча Дюркгейм не наводить конкретних прикладів розподілу праці між чоловіками й жінками, з його логіки стає зрозумілим наступне: жіночі функції зосереджені переважно в домашній сфері, а ті види діяльності, які можна назвати суспільними, пов'язані з емоційним самовираженням (мистецтво, культура); чоловічі функції передбачають публічну діяльність і орієнтацію на інтелектуальну працю (професійну діяльність, політику, науку).

Таким чином, сучасний біосоціальний підхід до вивчення батьківства дозволяє враховувати як біологічні основи, так і соціально-історичні умови, а також роль культурних та психологічних чинників у формуванні поведінки батька і реалізації його батьківських функцій.

Ідея розподілу праці продовжує концепцію подружньої солідарності: «Ізольовані один від одного чоловік і жінка є лише різними частинами одного цілого, яке вони відновлюють, поєднуючись. Іншими словами, розподіл статевої праці – це джерело подружньої солідарності» [34, с. 58]. Це означає, що, створюючи подружжя, чоловік і жінка беруть на себе власну частку сімейної праці, формуючи єдину соціальну одиницю – родину. Традиційно чоловікові відводилась зовнішня, позасімейна сфера життя, тоді як жінка відповідала за внутрішню сферу, зокрема за виховання дітей. З погляду Е. Дюркгейма, таке розподілення ролей було природним.

Подальший розвиток ідей структурного функціоналізму привів до формування гендерно-рольового підходу в описі сімейної взаємодії. Взаємини чоловіків і жінок у родині Т. Парсонс розглядав, подібно до Дюркгейма, через призму біологічного детермінізму: статеві відмінності є природними і закріплюються процесом соціалізації [54]. Оскільки основою суспільства є розподіл праці та диференціація соціальних ролей, включно зі статевими, це

сприяє підтримці суспільної солідарності та стабільності. У міру ускладнення суспільства диференціація ролей стає більш вираженою, посилюється взаємодоповнюваність чоловічих і жіночих функцій.

Гендерна роль визначається як сукупність очікувань та уявлень щодо поведінки людей різної статі в певних ситуаціях. У сім'ї також спостерігається розподіл статевих ролей. Т. Парсонс описував усі процеси й взаємини в родині в рамках структурного функціоналізму, розглядаючи сім'ю передусім як соціальний інститут. Він вважав нуклеарну сім'ю, засновану на шлюбі чоловіка і жінки, нормативною формою родини. Однією з головних функцій сім'ї є соціалізація дитини, в процесі якої вона освоює, серед іншого, й гендерні ролі. «Діти орієнтуються на батьків своєї статі: дівчинка бере приклад із матері, хлопчик – із батька. Дівчата допомагають матері в домашніх справах, тоді як хлопчик не залучений до професійної діяльності батька, що відбувається поза домом. Проте батько залишається авторитетом і моделлю мужності для обох дітей» [54, с. 123].

З точки зору автора, саме батько формує ціннісні орієнтири дітей і готує їх до життя в суспільстві, стимулюючи процес дорослішання. Він слугує прикладом у відносинах між статями та в сімейному житті, особливо у питаннях усвідомлення відповідальності перед майбутнім партнером і дітьми [54].

На думку науковця, чоловік (батько) виконує в родині інструментальну роль – забезпечує матеріальне утримання родини та підтримує зв'язки сім'ї із зовнішнім світом. Статус батька відображає статус усієї сім'ї. Жінка (мати) виконує експресивну роль: її завдання – підтримка емоційного стану та стабільності у взаєминах всередині родини, сучасною мовою – формування психологічного клімату в сім'ї. Організація побуту та виховання дітей традиційно покладені на жінку, через що діти прив'язуються до матері в повсякденних справах, а емоційний зв'язок із нею зміцнюється.

Сучасні дослідження зазначають, що такі традиційні ролі батьків формують фундамент для соціалізації дітей, але за умов змін у суспільстві та сімейній політиці дедалі більше поширюється концепція спільної відповідальності батька і матері за виховання та розвиток дітей, що відповідає тенденціям «залученого» і «відповідального» батьківства [].

Обмеження гендерно-рольового підходу пов'язані з тим, що він формувався переважно на досвіді американських та європейських сімей у ті часи, коли існувало чітке розмежування праці за статтю: заміжня жінка переважно

виконувала роль домогосподарки. Сучасні сім'ї значно різноманітніші, і це не розглядається як відхилення. Жінки вже давно активно беруть участь у ринку праці та мають професійну зайнятість. В нашій країні трудова активність жінок присутня протягом більшого історичного періоду, а відтак дослідники відзначають подвійне, а іноді й потрійне навантаження працюючих жінок у цих умовах [8; 11].

Незважаючи на це, ідеї Т. Парсонса щодо соціальної статевої ролі залишаються важливими при аналізі розподілу праці в родині та ролі батька в соціалізації дитини. В сучасних умовах перевага біологічних передумов для розподілу ролей піддається сумніву, а термін «стать» часто замінюється на «гендер» – соціально конструйовану стать [16].

Разом із тим, сучасні дослідники визнають наявність фізіологічних та психологічних особливостей чоловіків і жінок. Питання про те, що первинне – біологічне чи соціальне у виконанні ролі, залишається відкритим і багато в чому залежить від методологічних позицій дослідника. Ідея взаємодоповнюваності ролей у родині зберігає свою актуальність, хоча сучасне розуміння підкреслює адаптивний характер ролі, що змінюється відповідно до соціальних очікувань. Таким чином, соціальна роль батька трансформується як на індивідуальному рівні, так і на рівні суспільних уявлень.

Другий підхід, який є ключовим для вивчення батьків і батьківства, – соціальний конструктивізм. Його зародження пов'язане з працями П. Бергера та Т. Лукмана, які підкреслювали, що знання включає не лише наукові концепції, а й повсякденні уявлення людей, сформовані через досвід, навички та стереотипи. Повсякденне життя стає об'єктом дослідження, а головна ідея соціального конструктивізму полягає в тому, що соціальна реальність та її значення конструюються через взаємодію людей, інтерпретацію сенсів та формування знань про дійсність.

Представники цього підходу аналізують суспільство не лише на рівні соціальних інститутів, а через призму повсякденних взаємодій, враховуючи локальні контексти. Відповідно, батьківство розглядається як соціальний конструкт. Кожен чоловік, який є чоловіком і батьком, будує власний простір взаємодії з дитиною та партнеркою, надаючи батьківству свій сенс. На розуміння та реалізацію цієї ролі впливають численні чинники: соціальні очікування щодо батьків, особисті уявлення чоловіка про роль «хорошого батька», взаємини з матір'ю дитини та іншими родичами, рівень батьківської компетентності

(знання, навички, уміння), а також інші соціальні та культурні аспекти.

Повсякденне сімейне життя є одночасно унікальним та схожим на інші сім'ї. Завдання дослідника полягає у виділенні спільних закономірностей та врахуванні унікальності кожної конкретної сім'ї, що дозволяє глибше зрозуміти соціальні практики батьківства та його зміни в сучасному суспільстві.

До соціального конструктивізму близьким є символічний (драматургічний) інтеракціонізм Е. Гофмана. Згідно з його концепцією, соціальне життя будується як спектакль за певними драматургічними законами, де ключовим є контекст взаємодії [40]. Учасники соціальної взаємодії формують певний образ себе, виходячи з враження, яке прагнуть справити на оточуючих, «грають партію» перед певною аудиторією.

Соціальна роль, на думку Е. Гофмана, включає виконання прав і обов'язків, що пов'язані з певним статусом. Так, чоловік, стаючи батьком і набуваючи нового статусу, отримує комплект прав та обов'язків, притаманних батькові. Він виконує роль батька по-різному залежно від аудиторії – це можуть бути його партнерка, дитина, бабусі та дідусі, а також працівники дитячого садка, школи чи медичних установ. Кожна ситуація та контекст взаємодії формують особливості виконання ролі, а також визначають, яке враження чоловік прагне справити.

Хоча автор використовує поняття «соціальна роль», що на перший погляд зближує його з ідеями структурного функціоналізму та гендерно-рольового підходу, він надає цьому поняттю інше значення. Соціальна роль – це не просто наслідок біологічно обумовленого розподілу праці. Вона конструюється у процесі взаємодії людей і наповнюється сенсом через спільну діяльність. Виконання однієї й тієї ж ролі різними людьми може значно відрізнятись, а один і той самий індивід по-різному «грає» свою роль у відносинах з різними людьми та в різних обставинах. Ця ідея повною мірою стосується батьків і батьківства.

Виконання ролі впливає на інших учасників взаємодії. В певних умовах особистість може дистанціюватися від своєї ролі, що часто спостерігається у сімейних взаєминах. Також інші учасники взаємодії можуть «обмежити» виконання ролі, навіть всупереч бажанню особи, керуючись власними інтересами.

Формування образу та виконання ролі залежить від наявності ресурсів – матеріальних і нематеріальних, а також від рівня освоєння властивостей, цінних у певній культурі. У контексті батьківства це означає, що доступ до ресурсів та

компетентності безпосередньо впливає на якість виконання батьківської ролі. Крім того, поведінка батька визначається як його власними уявленнями про роль батька, так і очікуваннями інших учасників «сімейного спектаклю».

Суспільство через соціальні інститути та культурні норми транслює учасникам взаємодії «правильні» соціально бажані ролі, проте рівень їхнього засвоєння індивідуальний. Таким чином, виконання ролі залежить не лише від особистості, але й від соціального та культурного середовища. Важливо відзначити, що через цей взаємозв'язок аналіз ролей повинен враховувати структурні характеристики, наприклад освітній рівень, соціальний статус та ресурси сім'ї.

Для продовження роботи над визначеною проблематикою вважаємо за необхідне визначитися з основними поняттями та термінами, якими ми будемо оперувати у наступному розділі. У сучасній науці, незважаючи на начебто усталений набір понять і термінів, багато з них залишаються дискусійними, і дослідники вкладають у них різний зміст. Це стосується як базових понять, так і більш вузьких термінів.

Так, наприклад, такий соціальний конструкт як “сім'я” має різні визначення як у історичній перспективі, так і в різних культурах, а також у різних теоретичних підходах. Те ж саме стосується і інших ключових термінів. У нашій роботі ми використовуємо поняття та терміни, що стосуються сучасної соціальної реальності в Україні, з урахуванням певного соціального та культурного контексту, а також у рамках конкретних теоретичних підходів.

Сім'я у найширшому розумінні – це «Соціальна група, учасники якої пов'язані родинними та/або батьківськими відносинами або іншими формами соціального батьківства (усиновлення, опіка) і здійснюють процес соціалізації дітей. Відтак, основна увага в нашому дослідженні зосереджена на батьківських відносинах та процесах соціалізації дітей [5, с. 654].

Традиційна (нормативна) сім'я – це «Сім'я, що базується на союзі чоловіка і жінки, яка складається з батьків та їхніх дітей, із можливим залученням інших родичів. Основними критеріями є шлюб на гетеросексуальній основі та наявність дітей» [там само, с. 672].

Зауважимо, що нині термін «традиційна сім'я» все частіше вживається в варіанті «нормативна сім'я», підкреслюючи сімейні одиниці, створені на першому шлюбі батьків і включаючи їхніх спільних дітей [19]. Ми додаємо до цього визначення можливість збереження традиційного поділу ролей між

батьком і матір'ю та те, що сім'я може бути не першим шлюбом батьків, тобто традиційною може бути й «зведена сім'я».

Зведені сім'ї (stepfamilies) – це «Сім'ї, засновані на повторному шлюбі одного або обох партнерів, де присутні діти від попередніх стосунків. Діти можуть не проживати в новій сім'ї, але юридичні обов'язки батьків зберігаються (аліментні зобов'язання, участь у вихованні). Якщо дитина проживає в новій сім'ї, один із батьків виступає для неї в ролі вітчима або мачухи» [5, с. 663].

Патріархальна сім'я – «Сім'я, у якій головою визнається батько. Емпіричні дослідження показують, що у сучасних російських сім'ях це часто номінально, а реальна структура сім'ї може бути егалітарною. Проте навіть номінальне визнання батька головою сім'ї є маркером патріархальності» [там само, с. 670].

Сучасна сім'я – сім'я, у якій батько і мати рівноправні в ухваленні рішень та розподілі домашніх обов'язків. Такі сім'ї зазвичай егалітарні, допускають як традиційне розподілення ролей, так і взаємозамінність батьків.

Нормативна сім'я у – це повна сім'я, заснована на першошлюбному союзі, що включає батьків і дітей. Це нуклеарна, двопоколінна сім'я, яка є певною «ідеальною моделлю» за складом, без урахування внутрішніх відносин і розподілу ролей.

Батьківство – комплекс прав і обов'язків, пов'язаних з народженням і вихованням дітей, включаючи біологічні та соціальні зв'язки між дітьми та тими, хто їх виховує. Частина дітей може виховуватися бабусями, дідусями, іншими родичами або прийомними батьками, а обов'язки біологічного батька у випадку розлучення чи позашлюбного народження можуть виконуватися іншими особами. [19, с. 27].

Батьківство у науковому розумінні має подвійне значення:

1. Соціальний інститут (fatherhood) – права, обов'язки, очікування суспільства щодо чоловіка як батька.
2. Практична діяльність чоловіка щодо виховання дітей (fathering) – соціальні практики, виконання ролі батька, включаючи відчуття власної батьківської ідентичності [там само].

Соціальний батько (social father) – чоловік, який фактично виконує обов'язки біологічного батька через шлюб, усиновлення, опіку. При цьому роль батька включає: - очікування суспільства щодо поведінки батька в різних ситуаціях; - набір прав і обов'язків, які належать чоловікові за статусом батька.

Роль має об'єктивний компонент – очікування суспільства, норми

поведінки батька; і суб'єктивний компонент – уявлення самого чоловіка про свою роль та її виконання.

Функція батька – конкретні дії та обов'язки чоловіка як батька щодо дитини. Роль включає виконання кількох функцій, які змінюються залежно від віку дитини, структури сім'ї та розподілу сімейних ролей.

Ідентичність батька – сприйняття та персоналізація ролі батька конкретним чоловіком, його власна смислова сторона батьківства [19, с. 30]. Авторитет батька – значення та вплив батька, засновані на традиції, досвіді, особистих якостях та участі у житті сім'ї. У сучасних умовах авторитет формується не стільки через статус, скільки через активну участь у сімейному житті, вихованні та підтримці дітей.

Висновок до розділу 1.

Проведений аналіз еволюційного шляху становлення та розвитку сім'ї та батьківства, а також термінології, яка їх описує засвідчила, що сучасне розуміння родинних ролей є багатовимірним і включає як біологічні, так і соціальні аспекти. Поняття «сім'я» охоплює різноманітні форми родинних об'єднань, від традиційних до сучасних та зведених сімей, з акцентом на відносини батьків і процес соціалізації дітей. Батьківство ж при цьому розглядається як окремий соціальний інститут та практики, що включають права, обов'язки та очікування суспільства, а також індивідуальне виконання ролі чоловіком. Роль батька містить об'єктивний компонент – суспільні очікування, та суб'єктивний – персональне розуміння і виконання цих обов'язків. Ідентичність і авторитет батька формуються через активну участь у вихованні дітей і сімейному житті. Таким чином, соціальні та культурні контексти визначають зміст і виконання батьківських ролей, що підкреслює складність та багатогранність сучасного батьківства.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ БАТЬКІВСТВА: РОЛЬ ТА АВТОРИТЕТ БАТЬКА В РОДИНІ

2. 1. Внесок батька в соціалізацію дитини: теоретичні аспекти

Соціальні практики батьківства формуються на основі уявлень про належну поведінку батька, тобто того, як чоловік може і повинен діяти у певних життєвих ситуаціях. Ці уявлення формуються на кількох рівнях:

1. «Дитячий досвід і спостереження – сприйняття того, як власний батько виконує чоловічу та батьківську роль у процесі соціалізації в родині.

2. Спостереження за іншими батьками – аналіз поведінки батьків у різних сімейних контекстах (родичів, друзів, знайомих) та у різноманітних ситуаціях: на дитячому майданчику, у школі та дитячому садку, у медичних установах, транспорті, громадських місцях тощо. Разом із попереднім пунктом це формує щоденну базу уявлень про роль батька.

3. Культурні впливи – враження від перегляду фільмів, телепередач, театральних вистав, прочитаних книг; культурні зразки, які засвоюються протягом життя, особливо у період первинної соціалізації.

4. Суспільні очікування – уявлення про те, яким «повинен» бути батько, які ролеві дії є соціально бажаними. Ці очікування формуються в конкретних історичних і культурних умовах, змінюючись у часі відповідно до трансформацій суспільного сприйняття батьківства» [22, с. 81].

Важливою складовою формування соціальних практик батьківства є досвід взаємодії з власним батьком. Саме на його основі формуються перші уявлення про роль чоловіка та батька, які згодом відпрацьовуються у повсякденній поведінці: чоловіки наслідують батьківські моделі, а жінки оцінюють та приймають чи відхиляють певні типи поведінки. У разі відсутності біологічного батька ролевим зразком може стати «замінник» – дід, дядько, вітчим чи інший дорослий чоловік.

Усі ці уявлення та особистий досвід інтеріоризуються й стають частиною індивідуальної психіки. Коли чоловік стає батьком, накопичені знання та досвід реалізуються у конкретних соціальних практиках. Водночас слід враховувати, що чоловік як свідомий і вольовий суб'єкт здатний свідомо будувати власну модель поведінки – він не є пасивним повторювачем моделі власного батька, а

створює унікальну батьківську роль, ґрунтуючись на власних уявленнях і життєвому досвіді.

Бажання наслідувати або, навпаки, відмовитися від ролевої моделі власного батька залежить від формування його образу, який складається з кількох компонентів:

1. «Особистий образ батька у сприйнятті дитини, що включає досвід взаємодії, авторитет та рівень емоційної близькості.
2. Оцінка батька матір'ю дитини, що впливає на сприйняття ролі батька дитиною.
3. Уявлення інших родичів, авторитетність яких може значно впливати на формування ролевих уявлень.
4. Оцінки братів і сестер, які, хоча й менш вагомі, формують індивідуалізоване сприйняття батьківської ролі» [22, с. 82].

До цього образу додається концепція «яким я хочу бути батьком» та «яким я можу бути батьком», оскільки соціальні та життєві обставини трансформують ідеальні уявлення у реальні практики батьківства. Реальність вносить свої обмеження і корективи у поведінкову модель, створюючи баланс між бажаним і можливим.

Відомо, що найближчими для дитини людьми та найважливішими агентами сімейної соціалізації є саме батьки. Саме вони першими знайомлять новонароджену дитину з навколишнім світом і протягом перших 10–15 років мають найсильніший вплив на її становлення. Батько та мати формують основні складові сімейної соціалізації: саме у взаємодії з ними дитина отримує уявлення про ролі та функції кожного з батьків. Ці уявлення, відображаючись у свідомості дитини, закладають базу для її власного сприйняття сімейного життя. Через батьків дитина отримує значну частину знань про світ, суспільство та соціальні норми, тому авторитет матері та батька стає фундаментом її розуміння реальності.

У ХХ столітті соціальна роль батька і матері зазнала значних трансформацій у зв'язку з змінами у родинних та шлюбних відносинах: виходом жінок на ринок праці, їх активною участю у політичному та громадському житті, а також трансформацією внутрішньосімейних відносин. Це, своєю чергою, призвело до змін у розподілі ролей та авторитету між чоловіком і жінкою в родині.

Останні десятиліття соціологи та демографи часто розглядають зміни в інституті сім'ї крізь призму кризи. Зокрема, представники фемілістики наголошують на тому, що лише протидія занепаду традиційних сімейних форм може запобігти демографічному виснаженню населення [15].

На межі XX–XXI століть науковці також почали говорити про кризу батьківства. Часто її пов'язують із кризою сім'ї загалом. Одним із найпоширеніших сучасних стереотипів є уявлення, що батьки віддаляються від сім'ї та беруть меншу участь у вихованні дітей, особливо після розлучення. На перший погляд, це здається очевидним: жінки, отримавши рівні права з чоловіками, активно працюють, але водночас виконують більшу частину домашніх обов'язків та догляду за дітьми. У разі розлучення діти найчастіше залишаються з матір'ю, і основна відповідальність за їх виховання лягає на неї. Проте детальніше дослідження ролі батька у соціалізації дітей демонструє, що його вплив і авторитет часто недооцінюються, а стереотипне уявлення про пасивність батька потребує перегляду.

Сучасний підхід до аналізу сімейних відносин фокусується на конфігураціях ролевих взаємодій. Ключовими є ролі чоловіка та дружини, батька та матері, які визначають внутрішньосімейні взаємини. У контексті сім'ї терміни «батько» та «мати» відображають їхні функції щодо забезпечення життєдіяльності дитини та її соціалізації [6]. Виходячи з концепції соціальної ролі, роль батька визначається як сукупність дій чоловіка в якості батька, що впливають із його прав і обов'язків відповідно до статусу.

Е. Фромм підкреслював особливе значення батьківської любові у розвитку дитини. За його спостереженням, материнська любов зазвичай є безумовною: дитина майже ніколи не стикається з ризиком отримати відмову у теплі та ласці. Натомість батьківська любов носить умовний характер. До моменту взаємодії з вимогами суспільства дитина вже знайома з вимогами батька, і невиконання цих вимог може призвести до втрати частини уваги та турботи. У ранньому дитинстві батько часто виступає заміною суспільства, оскільки дитина сприймає його моральні настанови у формі чітких правил і санкцій: порушення правил зазвичай тягне за собою покарання. Згодом вимоги батька трансформуються у вимоги дитини до самої себе, а взаємодія з іншими людьми будуватиметься за тим самим зразком, який сформувався у стосунках із батьком [36].

Таким чином, батьківська любов відрізняється від материнської тим, що вона є «вимогливою»: дитина повинна заслужити її, відповідати соціальним

очікуванню та досягненню, які встановлює батько. У цьому сенсі батько виконує функцію соціального контролю, виступає носієм дисципліни, вимог та санкцій [там само].

А. Адлер додає, що «батько сприяє активності дитини і знайомить її з навколишнім світом, працею та технікою, стимулює формування соціально значущих цілей, інтересів та професійної орієнтації. Згідно з автором, ідеальний батько ставиться до дітей як до рівних і активно бере участь у їхньому вихованні разом із матір'ю. Основні помилки батьків, на його думку, полягають у надмірній холодності або авторитарності» [26, с. 57].

Батьківські почуття не є вродженими, вони формуються протягом перших років життя дитини. Поки ці почуття ще не проявилися, корисним є прояв любові до матері дітей. Навіть якщо батько бере участь у догляді та вихованні з раннього віку, його роль відрізняється від ролі матері. З цього приводу Р. Дей зазначає, що «чоловіки – не дуже хороші матері» [32], тобто від батька не варто очікувати того ж, що від матері.

У ранньому віці роль батька здебільшого пов'язана з активними іграми, які сприяють фізичному розвитку дитини. Навіть у грудному віці батьки зазвичай підкидають, катають на колінах, граються руками та ногами дитини. Матері, навпаки, займаються купанням, годуванням, пеленанням, їхні ігри природно продовжують материнську ласку, даруючи дитині відчуття тепла і безпеки. Ігри з батьком допомагають розвитку моторики, освоєнню простору та тіла, що є важливою умовою когнітивного розвитку [3]. Якщо від матері дитина отримує ніжність, теплоту та чуйність до інших, то від батька – мужність, силу волі та навички подолання труднощів.

Окрім ігрової взаємодії, батько відіграє важливу роль у формуванні моральних та етичних норм у дитини. Через власну поведінку та особистий приклад, демонструючи ставлення до певних подій і вчинків, батьки надають дітям моделі поведінки. Таким чином, вони передають свої системи норм, правил, установок і уявлень про соціально прийнятні дії. Особливо батько, встановлюючи рамки поведінки, підтримуючи одні вчинки та коригуючи або караючи інші, сприяє передачі дитині соціальних цінностей. Ключовим механізмом засвоєння моральних норм і соціальних ролей є ідентифікація. У цьому процесі батько стає особливо важливим для хлопчиків, адже через наслідування батька, як найближчого чоловіка в їхньому оточенні, у них формується почуття відповідальності та самостійності [2].

Батько також впливає на розвиток особистісних рис дитини. Дослідження показують, що «у дітей, з якими батьки займалися не менше двох разів на тиждень, формувалися більш чутливі та соціально адаптовані дорослі» [14, с. 59]. Результати вітчизняних досліджень підтверджують, що діти, які підтримують близькі стосунки з батьком, мають значно вищу самооцінку та стабільніший «образ Я» порівняно з тими, хто описує свої взаємини з батьком як відчужені. Активна участь батька у вихованні сприяє формуванню у дітей більшої емпатійності, соціальної відповідальності та життєвої стійкості [21].

Батьки також відіграють важливу роль у формуванні гендерної (статеворольової) ідентичності дітей. Особливе значення має участь батька, яка може бути навіть більш ваговою для засвоєння гендерних ролей, ніж роль матері. Батько є невід'ємним елементом процесу гендерної самоідентифікації. Якщо стосунки між батьком і сином будуються на основі довіри та емоційної близькості, то увага батька, прагнення бути «мужніми» у дитячих очах, сприяє формуванню позитивного сприйняття власного чоловічого поведінкового зразка та розвитку адекватної стеворольової ідентичності. Для дитини батько є зразком чоловіка. Дитина копіює його поведінку, що формує її моральні установки та соціальні навички: хлопчики переймають мужні риси, почуття гідності та відповідальності, а дівчата через стосунки з батьком отримують перший досвід взаємодії з чоловіком, що згодом впливає на їхні гетеросексуальні контакти [16].

Необхідно окремо підкреслити різницю в ролі батька для синів і дочок. Присутність батька особливо важлива для хлопчиків, адже саме через взаємодію з ним формуються характерні чоловічі риси: готовність захищати, брати відповідальність, внутрішня сила та енергія. Батько, навіть несвідомо, через власний приклад і наслідування, допомагає синові пройти перехід від безпомічного малюка до хлопчика, а згодом – до юнака [22].

Водночас роль батька у вихованні дівчаток не менш важлива, хоча її завдання відрізняється від виховання сина. Вплив батька на формування гендерної ідентичності дівчини особливо проявляється у підлітковому віці. Важливо, щоб батько визнавав її як гідну представницю жіночої статі, оцінював її зовнішність, дії та поведінку, тим самим сприяючи формуванню позитивної самооцінки. Щоденні взаємодії з батьком допомагають дівчині розуміти чоловічу психологію, ознайомлюють із нормами поведінки чоловіків і полегшують майбутні стосунки з протилежною статтю.

Важливим фактором, що впливає на поведінку батька, є його власний досвід взаємодії з батьком. Модель поведінки, продемонстрована його батьком, часто стає орієнтиром для чоловіка у власному батьківстві. Винятки можливі, проте вони потребують усвідомленої роботи над собою. Крім того, значущою є історія стосунків чоловіка з його матір'ю: наскільки вони були сповнені турботи, довіри, яким сформувався позитивний образ жінки і матері. Чоловіки, як і жінки, через власну поведінку у сім'ї та виконання батьківських обов'язків часто відтворюють моделі поведінки, які бачили у своїх родинах, хоча це не завжди відбувається автоматично.

Грунтовний аналіз як вітчизняних так і закордонних досліджень, присвячених вивченню різноманітних аспектів батьківства свідчить про те, що роль батька у процесі соціалізації дитини можна аналізувати через такі параметри, як залученість, доступність та відповідальність [51].

Так, залученість відображає ступінь участі батька у вихованні та догляді за дитиною, протилежністю якої є відчуження. Дослідження показують, що батьки, які встановлюють емоційний контакт з дитиною ще в ранньому віці, згодом проявляють більшу увагу й турботу. Діти, чий батьки активно залучені до догляду та розвитку, демонструють високий рівень фізичного та когнітивного розвитку, а також емоційну чутливість [23]. Відсутність позитивних ранніх контактів часто призводить до того, що дитина сприймає батька лише як матеріальне джерело підтримки.

Доступність батька визначається можливістю дитини у будь-який момент звернутися до нього за підтримкою, отримати пояснення, пораду або схвалення за успіхи. Доступність вимірюється не лише часом, проведеним разом, а й готовністю батька до різних форм взаємодії з дитиною.

Відповідальність включає матеріальне забезпечення та прийняття рішень, тобто виконання ролі голови сім'ї. Як стверджують науковці, сім'я потребує чоловіка, який бере на себе відповідальність за добробут сім'ї; у випадку відсутності цього відповідальності можливі проблеми у функціонуванні родини [15].

На основі аналізу літературних джерел з визначеної проблематики, можна виділити ключові функції батька, який: є зразком мужності та відповідальної поведінки; формує дисципліну та порядок; сприяє пізнанню світу, праці та техніки; допомагає визначити соціально значимі цілі та професійні орієнтири; знайомить дитину з соціальними нормами та правилами; сприяє розвитку

ініціативності та здатності протистояти груповому тиску; заохочує самостійність, менше контролюючи дитину; створює відчуття безпеки; є джерелом впевненості та авторитету; сприяє усвідомленню гендерної ролі.

Як вже раніше зазначалося, реакція батьків на народження дитини залежить від їхнього віку та життєвого досвіду. Молоді батьки часто відчують труднощі з радістю від взаємодії з дитиною, сприймаючи обов'язки як нав'язливі та відволікаючі. У той час як батьки старшого віку демонструють стиль виховання, орієнтований на дитину, прагнуть передати їй власний досвід, виховати і захистити [15].

Роль батька передбачає виконання певних обов'язків, які тісно пов'язані з правами: приймати рішення за дитину, вимагати послух, направляти, брати участь у її житті; обов'язки включають матеріальне забезпечення, соціалізацію, формування гендерних ролей та сімейних моделей поведінки.

Отож, сучасна сім'я перебуває у перехідному стані. Цінності традиційної чи патріархальної родини втрачають значимість, а нові цінності формуються поступово. Соціальна роль батька трансформується і залежить від особистісних характеристик конкретного чоловіка, а також від впливу суспільних і культурних тенденцій. Традиційна роль батька включає функції годувальника, голови родини та дисциплізатора, символізує владу та авторитет. Сучасні батьки дедалі більше беруть участь у догляді та вихованні дітей, практикують «залучене батьківство» та розподіляють сімейні ролі разом з матір'ю.

2. 2. Роль батька у соціалізації дитини та соціальні практики батьківства в повній сім'ї: соціально-психологічний аналіз

Сучасні чоловіки мають унікальну можливість розподіляти фізичну та емоційну участь у сімейному житті так, щоб не лише проводити більше часу вдома, а й по-новому взаємодіяти зі своєю родиною – брати активну участь у вихованні дітей, допомагати у веденні домашнього господарства та емоційно підтримувати партнерку. Раніше ці функції традиційно вважалися «жіночими», тоді як роль чоловіка зводилася головним чином до забезпечення матеріальних потреб сім'ї.

Жінки протягом останніх десятиліть здобули право повноцінно брати участь у житті суспільства – працювати, будувати кар'єру, займатися громадською діяльністю. Проте соціальні уявлення про сімейні ролі відставали від цих змін. Волошенко М. О. зауважувала, що «Функції виховання дітей і

надалі покладені на матерів, а чоловіків або взагалі немає в сім'ї, або їх розглядають лише як годувальників. При розлученні судді у більшості випадків віддають дітей матері, нехтуючи здібностями та бажанням батька брати участь у вихованні» [7, с. 25].

Таким чином, традиційний стереотип про «материнський інстинкт» залишався домінуючим, тоді як «інстинкт батьківства» практично ігнорувався.

Сьогодні спостерігається поступова трансформація цих уявлень. Соціальні стереотипи залишаються відображенням індустріальної та доіндустріальної епохи, тоді як повсякденне життя сучасних сімей, особливо серед представників інтелектуальної праці, зазнало суттєвих змін. Нові реалії ставлять перед батьками завдання поєднувати економічну активність із емоційним та виховним залученням у сім'ю.

Фемінізація суспільства частково проявляється у родині. Діти дедалі менше отримують відчутні позитивні моделі чоловічої поведінки та навички, які раніше вважалися «чоловічими»: відповідальність, здатність брати на себе ризик, лідерські та захисні функції. Жінки у таких умовах часто змушені виконувати частину традиційно чоловічих функцій і набувати відповідні риси характеру. Водночас культурні та повсякденні традиції не завжди забезпечують чоловікові належне місце в сім'ї та визнання його авторитету.

Сім'я, у якій функції життєзабезпечення займають лише частину часу, але не весь спільний побут, повинна виробляти власні цінності, норми та правила оцінки поведінки членів родини. Саме тут виникає складність у визначенні ролей: нові внутрісімейні навички батька оцінюються не через взаємне узгодження родиною, а за традиційними критеріями, часто через призму «жіночих очікувань». Так, чоловік, який заробляє багато грошей і працює поза домом, може й далі вважатися успішним і авторитетним, навіть якщо його участь у повсякденному житті дітей мінімальна.

Сучасні дослідження соціальної психології підкреслюють, що активна участь батька у вихованні та емоційна присутність мають вирішальне значення для соціалізації дітей, розвитку їхньої самооцінки, здатності до самостійності та формування гендерної ідентичності. Дослідження показують, що діти, батьки яких регулярно взаємодіють з ними, більш емоційно врівноважені, краще розвивають когнітивні та соціальні навички [11].

Негативні наслідки відсутності батька у сім'ї також добре відомі. Вони проявляються у підвищеному рівні тривожності, зниженні соціальної

адаптивності та погіршенні академічних досягнень дітей, особливо синів. Крім того, відсутність позитивного прикладу чоловічої поведінки може призводити до проблем у встановленні майбутніх партнерських стосунків у дорослому житті.

У сучасному постіндустріальному суспільстві з'являється образ «залученого батька», який не лише забезпечує сім'ю матеріально, а й активно бере участь у вихованні дітей, підтримує емоційний контакт з родиною, цікавиться проблемами дитини та її розвитком. Однак цей тип батька поки що стикається з опором суспільних стереотипів і відсутністю підтримки з боку роботодавців, які не надають гнучкого графіка для участі у сімейному житті [19].

Таким чином, сучасна сім'я переживає трансформацію ролей. Авторитет батька у родині більше не базується лише на традиційному патріархальному статусі, а формується через поєднання відповідальності, емоційного залучення та поваги з боку матері та дітей. Соціально-психологічний аналіз підтверджує, що роль батька у повній сім'ї критично важлива для формування соціальних, моральних та гендерних компетенцій дитини, і сучасні зміни вимагають переосмислення традиційних уявлень про сімейні ролі та виховання.

Традиційна сім'я довгий час сприймалася як патріархальна структура, в якій авторитет батьків не підлягав обговоренню, а соціальне оточення лише зміцнювало ці стереотипні ролі. Гендерні ролі чоловіків і жінок відтворювалися стабільно та майже без змін, а розлучення були рідкісним явищем і розглядалися як соціально небажане. Проте сучасна сім'я перестала існувати у своїй класичній формі: зміни, що відбулися під впливом глобалізації, постіндустріальної економіки та соціальних трансформацій, призвели до того, що традиційна модель більше не відповідає сучасним потребам.

Сьогодні сім'я вимагає авторитетності, а не авторитарності, від батьків. Обговорення і прийняття думки дітей стають важливим елементом виховання, а співпраця батьків і дітей – необхідною умовою розвитку особистості. Авторитет батька у сучасній сім'ї стає особливо актуальним, адже він безпосередньо впливає на формування соціальних і гендерних моделей поведінки як у хлопчиків, так і у дівчаток. Мати, як правило, легше підтримує свій авторитет, оскільки у більшості сімей вона перебуває вдома або проводить значну частину часу з дітьми, навіть поєднуючи це з професійною діяльністю. Водночас її роль традиційно сприймається як ключова у щоденному догляді та вихованні.

Ситуація з авторитетом батька складніша. Авторитет чоловіка в родині формується не лише через демонстрацію традиційної маскулінності, а передусім

через активну взаємодію з дітьми та підтримку з боку матері. Дослідження, проведені в Європі, показали, що задоволеність батьків роботою безпосередньо пов'язана з тим, як вони оцінюють ставлення колег до своїх батьківських обов'язків [48]. Зокрема, чоловіки з вищих соціальних груп частіше отримують позитивну оцінку за увагу до дітей і дозволяють собі коригувати робочий графік через сімейні обов'язки, включно з можливістю приводити дітей на роботу.

У постіндустріальну епоху формується концепція «нового батька», який не лише забезпечує фінансово сім'ю, а й активно бере участь у вихованні дітей, підтримує емоційний контакт, цікавиться їхніми проблемами та розвитком. В Україні цей тип батьків стає все більш помітним, проте ще не отримав повної соціальної підтримки. Поширений стереотип, що «догляд за дітьми – не чоловіча справа», а також небажання роботодавців надавати гнучкий графік, обмежують можливості чоловіків реалізувати цю роль. Водночас народження дитини часто оцінюється позитивно керівництвом, що стимулює чоловіків більш відповідально ставитися до роботи та кар'єри.

У повсякденній свідомості українського суспільства досить поширена думка, що роль батька більш важлива для хлопчика, тоді як дівчинка більш прив'язана до матері і, відповідно, може обходитися без активного спілкування з батьком. Проте сучасні психологічні дослідження категорично спростовують таку позицію. Згідно з сучасними уявленнями фахівців, батько відіграє ключову роль у розвитку дитини незалежно від її статі. Гендерні моделі поведінки формуються у взаємодії з протилежним типом; для дівчинки такою моделлю є батько, для хлопчика – мати. Відсутність батька часто призводить до складнощів у встановленні здорових міжособистісних відносин у дорослому віці: статистика показує, що близько двох третин жінок, які виростили у неповних родин, не створюють нових шлюбів після розлучення.

Відсутність батьківської фігури в родині супроводжується низкою негативних наслідків для соціалізації та виховання дитини. Фінчук Г.В. підкреслює, що у дітей, які ростуть без батька, часто знижується рівень домагань, зростає тривожність, частіше проявляються невротичні симптоми. У хлопчиків, що виховуються в неповних сім'ях, виникають труднощі у спілкуванні як зі старшими, так і з ровесниками; відсутність чоловічої фігури негативно впливає на навчальні успіхи та самооцінку, а також ускладнює засвоєння традиційних чоловічих і жіночих ролей і відповідних стилів поведінки. Таким чином, на противагу популярній думці про «неважливість» батьківської ролі, наукові

дослідження свідчать про безперечну користь присутності та активної участі батька у житті дитини. Батько виконує у сім'ї не одну, а низку ролей, і його успіх у сімейному вихованні залежить від ефективності у кожній із них [24].

Сучасне зниження авторитету батька у родині тісно пов'язане з політикою державної підтримки сім'ї, яка в основному орієнтована на модель «мати–дитина». Більшість соціальних допомог на дітей отримують матері, а назви багатьох державних програм включають фрази «підтримка материнства і дитинства», підкреслюючи увагу до матері, але не до сім'ї в цілому. Податкові пільги, а також зарплатні стимули для батьків враховують наявність дітей мінімально, на відміну від практики інших країн, наприклад, Франції, де сім'я враховується комплексно. Через це традиційна роль чоловіка як основного годувальника значною мірою знецінюється, і сучасні батьки часто не здатні самостійно забезпечити сім'ю.

Водночас у сучасному суспільстві спостерігається зростання типу родини «мати–дитина», коли жінка свідомо вибирає життя без чоловіка, але має дітей. Соціологи ще не визначили, яку частку цих сімей створено усвідомлено за бажанням жінок, а яку – через об'єктивні соціальні чи економічні чинники. Також недостатньо даних про наслідки для дітей у таких родинях: дослідження показують, що зростання кількості неповних сімей може створювати потенційні соціальні та психологічні проблеми для підростаючого покоління, включаючи труднощі у формуванні міжособистісних відносин, зниження рівня соціальної адаптації та емоційної стабільності.

Сучасні дослідження сімейних моделей підкреслюють, що для формування гармонійної та ефективної родини важлива взаємодія обох батьків у ролі авторитетних і відповідальних дорослих, здатних до спільного вирішення виховних завдань. Це включає підтримку емоційного благополуччя дітей, розвиток їхніх соціальних навичок та формування гендерної рівності. Тобто сучасна сім'я – це не просто структура, де «чоловік забезпечує, а жінка виховує», а складна соціальна система, у якій авторитет та активна участь обох батьків визначають якість розвитку наступного покоління.

Додатково, глобальні події останніх років, такі як пандемія COVID-19 та війна в Україні, істотно вплинули на сімейні моделі: дистанційна робота та обмеження соціальних контактів змусили батьків більше часу проводити з дітьми, що сприяло формуванню більш активної батьківської участі, зокрема чоловіків, у повсякденному вихованні та навчанні дітей.

Висновок до розділу 2.

Роль батька у соціалізації дитини багатогранна та визначальна. Він формує у дітей моральні, соціальні та гендерні навички, впливає на розвиток самооцінки, емоційної стабільності та соціальної адаптації. Соціальні практики батьківства формуються під впливом особистого досвіду, спостережень, культурних моделей і суспільних очікувань, а сучасний батько має можливість поєднувати традиційні функції годувальника та дисциплізатора з активною участю у вихованні та емоційною підтримкою дітей. Трансформація ролей у сім'ї сприяє формуванню «залученого батька», чия активність критично важлива для гармонійного розвитку дитини.

Сучасна соціально-психологічна практика показує, що роль батька у повній сім'ї є критично важливою для соціалізації дітей, формування їхніх гендерних моделей, самооцінки та здатності до самостійності. Активна участь чоловіка у вихованні, емоційна підтримка родини та спільне розподілення домашніх обов'язків сприяють гармонійному розвитку дітей і зміцненню сімейних відносин. Традиційні стереотипи щодо виключно «материнського інстинкту» поступово трансформуються, а сучасні сімейні моделі вимагають переосмислення ролей батька та матері з урахуванням економічних, соціальних і культурних змін.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Організація дослідження: методи та вибірка

Основною метою емпіричного дослідження стало виокремлення типів сучасних батьків за наступними параметрами: відповідальність, залученість, доступність. Для отримання достовірних даних використовувався метод спостереження, бесіди, глибинного інтерв'ю та роздільного сімейного інтерв'ювання окремо матері та батька, яке проводилося за допомогою анкети «Роль батька в соціалізації дитини». Цільова аудиторія – 8 сімей. Емпірична база дослідження Фонд «Світ дітей».

Обґрунтовуючи сучасні підходи до аналізу сімейних взаємин, важливо підкреслити, що у їх основі має лежати інтерес до структури та динаміки ролевих взаємодій між членами сім'ї. Саме ключові ролі – передусім ролі батька й матері, чоловіка та дружини, визначають особливості функціонування сімейної системи. Коли мова йде не лише про шлюб як юридичний чи соціальний інститут, а про сім'ю як цілісне утворення, доцільно оперувати термінами «батько» і «мати», що відображають їхню участь у процесах виховання, соціалізації та забезпечення базових потреб дитини.

Класифікація типів батьківства набуває особливої ваги в контексті типології сімей. Так, доцільно розрізняти батьків залежно від домінуючої моделі сім'ї: традиційної, дитинно-центрованої чи подружньої. За основу часто береться типологія сімейних структур, запропонована [13, с. 64]. Водночас у реальному житті важко зустріти сім'ї, що повністю відповідають лише одному з наведених типів. Як правило, конкретна сім'я поєднує риси різних моделей, проте домінує та, що найбільше визначає характер взаємодії між її членами. У ході досліджень фіксувалися сім'ї, які в тій чи іншій мірі виявляли риси всіх трьох типів.

Представники традиційних (нормативних) сімей, як правило, демонструють характерні для цієї моделі стратегії поведінки. Батько у такій родині меншою мірою залучений у щоденний догляд за дитиною, його роль обмежується функціями годувальника та контролера дисципліни. Основними його соціальними функціями виступають роль голови сім'ї, носія авторитету та зразка для наслідування. Показовим є приклад сім'ї, де у ранньому віці дітей батько був майже не включений у процес виховання, оскільки основні завдання цього етапу традиційно виконувала мати. Лише з дорослішанням дітей його участь

посилилася: у підлітковому та юнацькому віці він почав виконувати функцію морального орієнтира, наставника, а його авторитет у сім'ї набув беззаперечного значення.

Щодо молодших представників традиційного типу батьківства, спостерігається інша динаміка. Вони підтверджують тезу про відмінність ролей та впливу батька на різних етапах розвитку дитини. У молодому віці такі чоловіки здебільшого ідентифікують себе з роллю «чоловіка» й менше – з роллю «батька», відчуваючи власну соціальну значимість передусім через забезпечення матеріальної стабільності. У зрілому віці ж пріоритетними стають функції сім'янина та глави родини, а їхній авторитет у вихованні дітей істотно зростає.

Таким чином, традиційна модель відображає поступову зміну ролей батька залежно від життєвого етапу, що свідчить про гнучкість навіть у межах усталених сімейних структур.

У сім'ях дитячоцентрованого типу, спостерігалася специфічна динаміка взаємин між подружжям. Основою їхнього союзу є не стільки взаємна подружня прихильність, скільки прагнення зберегти цілісність сім'ї заради дитини. І батько, і мати зазначають, що інколи замислюються над можливістю розлучення, однак саме необхідність забезпечити дитині повну сім'ю утримувала їх від цього кроку.

У таких сім'ях відчувалася подвійність у розподілі ролей. Батько, з одного боку, забезпечує фінансові потреби дитини та власні, з іншого – активно включався у процес догляду й виховання. Мати також працює, має власний заробіток, проте орієнтується на традиційний підхід, відповідно до якого саме чоловік має бути головним годувальником. Це розходження у поглядах іноді призводить до непорозумінь і навіть конфліктів у сім'ї. Водночас і батько, і мати приділяли багато уваги розвитку дитини: мати особливо турбується про вибір дитячого садка та навчального закладу, тоді як батько активно долучається до щоденного догляду, демонструючи модель «нового батьківства», що передбачає емоційне залучення, підтримку та тісний контакт із дитиною.

У сім'ях подружнього спрямування ситуація має інший характер. Тут першорядне значення має якість відносин між чоловіком і жінкою, адже саме вони формують основу для виховання дітей. Характерною рисою цього типу є відносна рівність у виконанні сімейних функцій. Матеріальне забезпечення може бути розподілене порівну або залежати від життєвих обставин, але воно не є предметом конфронтації. У деяких випадках саме мати отримує більший дохід,

однак це не сприймається як порушення балансу ролей, оскільки головний акцент робиться на партнерстві та спільному прийнятті рішень.

В одному з досліджених випадків мати зазначала, що вважає власні виховні стратегії надто «гуманними», оскільки, перебуваючи певний час без чоловіка, вона недостатньо акцентувала увагу на дисципліні. Батько ж, навпаки, вважав за необхідне застосовувати покарання, але водночас прагнув більше розмовляти з дітьми та пояснювати їм складні життєві ситуації. Такий підхід демонструє орієнтацію подружніх сімей на підтримання тісного емоційного зв'язку з дітьми, намагання спілкуватися з ними як з рівними партнерами, вводячи у світ дорослих поступово та через діалог.

Аналіз проведених інтерв'ю дає підстави стверджувати, що сучасні сім'ї дедалі частіше вимушені відмовлятися від усталених зразків поведінки, які закладалися ще у дитинстві на прикладі старших поколінь. Якщо раніше можна було майже беззастережно наслідувати моделі батьків і дідусів-бабусь, то нині подружжю доводиться самотійно вибудовувати нову систему взаємин, пристосовану до викликів сучасного суспільства. Один із опитаних батьків охарактеризував цей процес як «постійну жертву», маючи на увазі необхідність компромісів, внутрішньої боротьби зі схильністю до індивідуалізму й егоцентризму, що поширені у сучасній культурі.

Отже, можна зробити висновок, що у свідомості сучасних подружніх пар відбувається трансформація ціннісних орієнтирів: індивідуальні прагнення поступаються місцем усвідомленому прагненню будувати сім'ю та забезпечувати гармонійний розвиток дітей. Це підвищує рівень рефлексії та відповідальності у сфері сімейних відносин, формуючи нову модель партнерства в родині.

Аналізуючи сучасні сімейні відносини, варто відзначити, що люди дедалі рідше бездумно копіюють моделі виховання, засвоєні у власному дитинстві. Натомість вони намагаються критично оцінювати досвід батьків і свідомо вибудовувати власні підходи до виховання дітей. Характерним є приклад одного з респондентів, який виріс у сім'ї з алкогольною залежністю батька. У дорослому житті він ставив собі за мету уникнути повторення подібного сценарію: приділяв дитині значно більше уваги, ніж дружина, постійно рефлексував власні вчинки, демонстрував високий рівень відповідальності та прагнув створити умови, яких сам був позбавлений у дитинстві. Інший учасник дослідження, хоча загалом і відтворив модель своєї батьківської родини, все ж прагнув скоригувати ті

аспекти, які колись викликали у нього невдоволення – зокрема позицію батьків щодо дорослих дітей та надмірну категоричність у вихованні.

Сучасні тенденції розвитку інституту сім'ї – поширення цивільних та повторних шлюбів, зростання кількості розлучень – сприяють виокремленню кількох основних форм сімей, у яких по-різному реалізується батьківська роль.

Перша форма – повна сім'я, що передбачає спільне проживання дитини з біологічними або соціальними батьками. Серед її різновидів можна виокремити:

1) сім'ю, де дитина виховується у зареєстрованому шлюбі з обома біологічними батьками;

2) сім'ю, де батьки живуть у цивільному (незареєстрованому) шлюбі;

3) сім'ю, у якій один із батьків має дітей від попереднього шлюбу (сім'я зі зведеними братами чи сестрами);

4) ситуацію, коли дитина проживає з матір'ю та її новим чоловіком, який виконує функції соціального батька, хоча не є біологічним чи юридичним.

Друга форма – сім'я після розлучення. Вона теж має кілька варіантів. Найпоширеніший із них – це ситуація, коли дитина мешкає з матір'ю, а батько бере участь у вихованні через періодичні зустрічі. У повсякденній мові цю модель називають феноменом «недільного тата». Інший варіант – повна відсутність участі батька у житті дитини, що може бути пов'язано як із небажанням, так і з початковою відсутністю офіційних шлюбних відносин між батьками. При цьому важливо підкреслити, що усвідомлення факту батьківства передбачає або відповідальність за виконання батьківських функцій, або чітке відмовлення від них.

Третя форма – неповна сім'я, яка складається лише з матері та дитини, коли батько фактично або юридично відсутній у житті дитини.

У даному розділі основна увага зосереджується на аналізі **повної сім'ї**. У ході дослідження було зафіксовано кілька її різновидів, серед яких:

1) сім'я з дитиною (дітьми) та обома біологічними батьками, які перебувають у зареєстрованому шлюбі;

2) сім'я з дитиною та батьками, що проживають у цивільному шлюбі;

3) сім'я, де батько має дитину від попереднього шлюбу;

4) сім'я, де мати має дитину від попередніх стосунків, а нинішній партнер виконує роль батька для неї;

5) сім'я, де соціальний батько, не будучи юридичним і біологічним, фактично виконує функції виховання та утримання дитини.

Для збору первинної інформації у нашому дослідженні було використано метод глибинного інтерв'ю. Застосування саме якісного підходу зумовлювалося необхідністю детально простежити практики батьківства, суб'єктивні інтерпретації ролі батька та специфіку його участі у житті дитини. Цей метод дав змогу:

- 1) проаналізувати варіативність батьківських ролей;
- 2) виявити мотивацію поведінки респондентів;
- 3) оцінити внесок батьків у виховання дітей;
- 4) дослідити їхню роль у формуванні загального психологічного клімату в родині.

Крім того, якісна анкета (додаток А) дала змогу врахувати широкий спектр чинників, що впливають на батьківство: соціально-економічний статус родини, кількість дітей та їхній вік, стать, рівень освіти та зайнятості батьків, умови проживання, характер взаємин між чоловіком і жінкою, а також ступінь залученості інших членів родини. Усе це підкреслює необхідність індивідуального підходу до аналізу кожної сімейної ситуації.

Вибір методу сімейного інтерв'ю в даному дослідженні був спрямований на підвищення достовірності отриманої інформації. Це пов'язано з тим, що роль батька у суспільстві є нормативно навантаженою: існує чітка соціальна установка, згідно з якою чоловік зобов'язаний бути «гарним батьком». У результаті респонденти-чоловіки схильні – свідомо чи підсвідомо – формулювати свої відповіді відповідно до домінуючих культурних очікувань та соціально схвалюваних моделей поведінки, уникаючи демонстрації власних слабких сторін. Саме для зменшення ризику ідеалізації образу батька було застосовано метод роздільного інтерв'ювання членів сім'ї. Отримані результати підтвердили доцільність такого підходу: відповіді матері та батька нерідко виявлялися різними, що дозволяло побачити ситуацію більш об'ємно та уникати однобічності.

На етапі пошуку респондентів виявилася ще одна проблема дослідницького характеру. Чоловіки, які активно брали участь у вихованні дітей та демонстрували високий рівень включеності, охочіше погоджувалися на інтерв'ю. Ті ж батьки, чий внесок був мінімальним або суперечив їхнім власним уявленням про «належну» батьківську поведінку, частіше відмовлялися від участі. Дехто прямо заявляв: «Я вже й не пам'ятаю, як це було. Я майже нічого не робив». Інші ж, погодившись спочатку, відмовлялися після того, як

дознавалися, що інтерв'ю буде проводитися і з дружиною. Таким чином, важливим обмеженням дослідження стало те, що участь у ньому брали здебільшого «успішні» батьки, які можуть бути радше прикладом соціально схвалюваної моделі «хорошого тата», ніж усередненої практики батьківства.

Для аналізу впливу батька на процес соціалізації дитини було виокремлено три ключові параметри:

1. **Залученість** – характер та інтенсивність участі батька у догляді за новонародженим, у повсякденному піклуванні на наступних етапах життя, а також у спільному проведенні дозвілля. Оцінювалося, які обов'язки бере на себе батько та наскільки стабільною є його участь.

2. **Доступність** – час, який батько може присвятити дитині, а також його здатність відповідати на запитання й підтримувати контакт за допомогою різних форм комунікації. Додатково враховувалося, як сім'я проводить канікули, вихідні та будні дні, чи має дитина можливість звернутися до батька у будь-якій життєвій ситуації.

3. **Відповідальність** – ступінь усвідомлення батьком своєї ролі у житті дитини та сім'ї загалом. Сюди відносилися питання про те, хто приймає ключові рішення, хто виступає головним годувальником, а також як батько усвідомлює власний вплив на формування особистості й гендерної ідентичності дитини. Особливу увагу приділялося аналізу того, як поведінка батька допомагає дитині засвоювати уявлення про чоловічі та жіночі соціальні ролі.

У процесі пілотажного інтерв'ю виявилось ще одне методологічне ускладнення: чимало респондентів не були готові відповідати на певні запитання. Їх ставили в глухий кут такі формулювання, як «Що повинен дати батько своїй дитині?». У більшості випадків чоловіки зупинялися на загальних фразах на кшталт «Усе, що можливо», оскільки ніколи раніше не замислювалися над цим. Це свідчить про існування стереотипного уявлення, що батьківство зводиться до любові та максимальної матеріальної підтримки. Для подолання цих труднощів після пілотажної стадії було розроблено уточнені запитання з варіантами відповідей, які допомагали респондентам конкретизувати власні думки та уникати надмірних узагальнень.

Таким чином, застосування роздільного сімейного інтерв'ю у поєднанні з деталізованими запитаннями дало змогу не лише уникнути ідеалізації батьківської ролі, а й поглибити розуміння того, як самі чоловіки усвідомлюють свою участь у вихованні та які практики реально реалізуються в їхніх ролинах.

Батьківська поведінка у багатьох випадках носить інтуїтивний характер і рідко усвідомлюється повною мірою. Як і значна частина повсякденного життя, вона часто залишається поза сферою рефлексії. Так, деякі батьки, які беруть активну участь у житті своїх дітей, не здатні об'єктивно оцінити власний внесок у виховання. Один із респондентів, хоча й виконував велику кількість батьківських функцій, вважав, що робить замало, і постійно прагнув робити більше. Можна припустити, що саме відчуття недостатності сприяло його високій залученості у процес виховання. Протилежну ситуацію демонструє інший респондент із традиційної сім'ї: він стверджував, що виконує майже всі обов'язки, тоді як його дружина зазначила, що насправді він не робив навіть половини того, про що заявляв.

Уявлення про власну батьківську роль закладаються ще в дитинстві та відтворюються на рівні підсвідомих моделей поведінки, що значно ускладнює їхню рефлексію. У цьому аспекті можна провести паралель із феноменологічним підходом до аналізу повсякденності: щоб побачити та зрозуміти механізми, необхідно «зруйнувати» звичний порядок речей. Тому роль батька зручно досліджувати на прикладі неповних родин, де після розлучення чітко помітно, що саме змінилося в житті дитини після відсутності батька. Це й пояснює підвищений інтерес закордонних науковців до теми післярозлучної сім'ї.

У проведеному дослідженні було зроблено спробу визначити, що сучасні батьки вважають головним внеском у становлення особистості дитини. Виявилось, що незалежно від кількості проведеного з дитиною часу, стилю виховання (авторитарного чи м'якого) або рівня матеріального забезпечення, існують певні незмінні цінності, які зберігаються в різних типах сімей.

При інтерпретації результатів опитувань мета не полягала у створенні статистично вивіренних узагальнень. Натомість акцент робився на виявленні тенденцій і особливостей, притаманних кожній окремій родині. Таким чином вдалося врахувати індивідуальність сімейних практик і різні варіанти розподілу батьківських ролей.

3.2. Аналіз соціально-психологічних особливостей авторитету вітчимів та батьків-одинаків

Отож, перейдемо до аналізу та інтерпретації отриманих результатів. Попередньо було визначено, що **відповідальність** батька можна вважати ключовою характеристикою його соціальної ролі. У ході аналізу виокремлено

чотири складові батьківської відповідальності:

- 1) участь у прийнятті важливих рішень у житті дитини;
- 2) матеріальне забезпечення сім'ї;
- 3) підтримка сімейної цілісності як єдиної системи;
- 4) відповідальність за дисципліну.

Коли респондентів запитували про те, як саме приймаються рішення в родині, більшість вагалися у відповідях. У багатьох сім'ях рішення ухвалюються колегіально, з урахуванням думки обох батьків, і важко виділити «останнє слово». У родинях із традиційним розподілом ролей (чоловік працює, жінка займається вихованням і побутом) найчастіше саме мати приймає рішення, що стосуються дитини. Водночас, якщо батько втручається в обговорення важливого питання, саме його думка вважається остаточною.

Варто зазначити, що рівень відповідальності батька за прийняття рішень змінюється залежно від віку як самого батька, так і дитини. На ранніх етапах розвитку малюка чоловіки зазвичай менш включені в процес догляду, тому й приймають рішення рідше. Проте, коли йдеться про стратегічні питання, рішення зазвичай приймаються після спільного обговорення всією сім'єю.

У родинях із партнерським типом стосунків респонденти також не могли однозначно сказати, хто є головним у прийнятті рішень. Наприклад, у сім'ї, яка неодноразово переживала розриви, найвищою цінністю стало збереження відносин, і тому партнери схильні поступатися один одному, аби уникнути конфліктів. У егоцентристських родинях (де основний акцент робиться на позиції матері) навпаки, конфлікти виникають частіше, і в таких випадках остаточне рішення частіше залишається за матір'ю, що пояснювалося її більшою наполегливістю.

Окремо було розглянуто відповідальність батька за матеріальне забезпечення. Результати показали, що сучасні сім'ї дедалі рідше дотримуються стереотипу, що фінансова опора повністю лежить на чоловікові. Цей підхід був властивий лише деяким молодим респондентам (жінкам до 25 років, чоловіку 26 років), а також представникам патріархальних родин. Решта ж опитаних (віком від 28 років і старше) вважали, що заробляти має той, хто робить це ефективніше, незалежно від статі. Їхні відповіді мали спільний мотив: «якщо в сім'ї є потреба, я зроблю все необхідне, незалежно від того, подобається це мені чи ні». Така позиція свідчить про орієнтацію батьків не на соціальні стереотипи чи особисті амбіції, а на реальні інтереси та потреби сім'ї.

У підсумку можна зробити цікавий висновок: молоді люди значно частіше орієнтуються на традиційні уявлення щодо того, хто саме має нести основну відповідальність за матеріальне забезпечення родини. Подібна тенденція простежується і в інших емпіричних дослідженнях, присвячених сімейним уявленням у пострадянських суспільствах. Така традиційність у світогляді нерідко стає підґрунтям для конфліктів і непорозумінь у молодих парах. Натомість представники середнього покоління виявляють більшу гнучкість та толерантність у питанні розподілу матеріальної відповідальності. Це можна пояснити як накопиченим особистим досвідом ведення сімейного життя, так і поступовим відходом від жорстких стереотипів, засвоєних у підлітковому та юнацькому віці під впливом сімейної соціалізації та медіа. З часом акценти зміщуються з питання «хто заробляє більше» на загальний добробут і стабільність сім'ї.

Результати глибинних інтерв'ю показали, що саме молоді жінки частіше демонструють традиційні уявлення про роль чоловіка як головного годувальника. Подібні висновки підтверджуються й у працях сучасних науковців який зазначав, що уявлення про «чоловічу» відповідальність за фінансове забезпечення сім'ї є доволі поширеним серед російських жінок різних вікових груп.

Найбільш конфліктними виявилися ситуації, коли економічні та сімейні очікування не збігаються. Так, у деяких молодих сім'ях, де жінка перебуває повністю на утриманні чоловіка, вона одночасно висловлює невдоволення браком його допомоги у вихованні дітей і хатніх справах. У свою чергу, чоловік пояснює це тим, що «жінки завжди залишаються незадоволеними» тією чи іншою мірою залученості чоловіка. Подібні протиріччя виявлялися і в інших випадках, коли чоловік забезпечував сім'ю, а дружина мала власний дохід, але прагнула, щоб партнер заробляв більше, аби вона могла відмовитися від роботи.

Водночас приклади традиційних сімей, де жінка свідомо обирає роль домогосподарки та повністю задоволена становищем, свідчать про те, що конфлікти виникають не через сам розподіл обов'язків, а через невідповідність очікувань і ціннісних установок партнерів. Якщо обидві сторони поділяють однакові орієнтири, навіть патріархальна модель може функціонувати без серйозних суперечностей.

Отже, узгодженість сімейних цінностей і поглядів на роль чоловіка й жінки є визначальним чинником гармонійності стосунків. Стереотип, згідно з яким

лише батько має заробляти на життя, у багатьох випадках перешкоджає досягненню сімейного благополуччя: чоловіки перевантажені фінансовою відповідальністю, а у них залишається менше часу на активне батьківство та виховання дітей.

Сьогодні нерідко можна зустріти сім'ї, де працює лише чоловік, що зумовлено як економічною доцільністю (зокрема, коли у родині є діти дошкільного віку), так і переконанням, що саме чоловік має виконувати роль годувальника. Деякі опитані чоловіки відзначали, що за умови, якщо заробіток дружини покривав би витрати на няню, вона також могла б працювати. Це демонструє певну гнучкість у сприйнятті традиційної ролі жінки.

Цікаво, що при обговоренні можливого переїзду чоловіка в інше місто заради покращення матеріального становища сім'ї, частина респондентів визнавала такий варіант можливим. При цьому наголошувалося, що мова йде не про кар'єрні амбіції батька, а про тимчасову жертву задля інтересів усієї родини. Один із кейсів показав, що подружжя готове було піти на подібний крок, підкреслюючи, що їхня головна мета – спільне благо, навіть якщо це означає тимчасову розлуку з одним із батьків.

Проведений аналіз дозволяє зробити важливий висновок: молоді люди частіше демонструють прихильність до традиційних уявлень про те, хто має нести основну відповідальність за матеріальне забезпечення родини. Подібні результати підтверджуються й кількісними дослідженнями сімейних установок, які виявляють стійке відтворення патріархальних моделей у молодіжному середовищі. Саме така орієнтація нерідко провокує конфлікти та непорозуміння у молодих подружніх парах. Натомість особи середнього віку значно більш гнучко підходять до питання розподілу фінансових обов'язків, що можна пояснити набутим сімейним досвідом, поступовим зниженням впливу дитячих і юнацьких стереотипів, а також прагматичним усвідомленням того, що головне – це стабільність і добробут усіх членів сім'ї, а не те, хто саме приносить більший дохід.

Звертає на себе увагу й той факт, що молоді жінки виявляють більшу прихильність до традиційної позиції, згідно з якою саме чоловік повинен забезпечувати сім'ю.

Найбільш конфліктні ситуації виникають тоді, коли очікування подружжя не збігаються. Так, у низці молодих сімей жінка, перебуваючи повністю на утриманні чоловіка, висловлювала невдоволення його низькою залученістю у

домашні справи та догляд за дитиною. Сам чоловік у подібних випадках пояснював, що «жінки завжди залишаються незадоволеними» рівнем допомоги від чоловіка. Інший приклад ілюструє сім'ю, де батько фінансово забезпечує дитину й себе, тоді як мати має власний заробіток, але прагне, аби чоловік отримував більше, щоб вона могла відмовитися від роботи. Подібні розбіжності також стають джерелом суперечок.

Разом із тим, в окремих традиційних сім'ях конфліктів не виникає. Наприклад, коли жінка цілком задоволена роллю домогосподарки та приймає залежність від чоловіка як економічно виправдану стратегію, а чоловік бере на себе відповідальність за утримання сім'ї. У таких випадках цінності й очікування партнерів збігаються, що забезпечує стабільність у подружніх стосунках.

З огляду на це можна зробити висновок, що гармонія в сімейному житті значною мірою залежить від узгодженості ціннісних орієнтацій подружжя. Стереотип, згідно з яким чоловік повинен бути головним годувальником, у ряді випадків стає перешкодою для формування справжнього сімейного щастя, адже він обмежує можливість батька брати активну участь у вихованні дитини та знижує рівень його залученості в сімейні стосунки.

На сучасному етапі все ще поширеною є модель, коли працює лише чоловік, що пояснюється або переконанням у тому, що саме він має виконувати цю функцію, або необхідністю піклування матері про маленьку дитину, яка ще не відвідує дитячий садок. Деякі опитані батьки відзначали, що якби дохід дружини дозволяв оплачувати няню, вона також могла б працювати.

Цікаво, що у відповідях респондентів зустрічалися й приклади готовності родини до певних жертв заради економічного добробуту. Зокрема, частина сімей була готова розглядати можливість переїзду чоловіка в інше місто з метою покращення фінансового становища, навіть якщо це тимчасово призведе до розлуки з родиною. При цьому наголошувалося, що йдеться не про особисті кар'єрні амбіції, а про стратегічне рішення в інтересах усіх членів сім'ї. Одна з учасниць дослідження зазначила, що і вона, і її чоловік готові піти на подібний крок, якщо цього вимагатимуть інтереси дітей та сімейне благополуччя загалом.

Ще одним важливим аспектом батьківської ролі є *відповідальність батька як дисциплінатора*. Аналіз показує, що ця функція й досі залишається суттєвою у сімейному вихованні. Більшість матерів, намагаючись вплинути на дитину, апелюють до авторитету батька: «Я розповім татові». Навіть у тих сім'ях, де основну частину виховних заходів бере на себе мати, саме батько залишається

символом дисципліни й контролю. Відзначається також, що діти майже завжди поведуться стриманіше у присутності батька, незалежно від їхнього віку. Один з респондентів навіть зазначив, що його донька з перших днів життя спала спокійніше поруч із ним, ніж поруч із матір'ю.

Разом із тим фактичне покарання дітей з боку батька зустрічається рідко, причому найчастіше воно відбувається з ініціативи матері. Жінки здебільшого контролюють повсякденну поведінку дитини, тоді як чоловіки втручаються лише у випадках серйозних проступків. Такі батьківські покарання залишаються у пам'яті надовго, маючи потужний виховний ефект. Важливо й те, що більшість чоловіків намагаються уникати крику, дисциплінуючи дітей за рахунок інших способів впливу.

Таким чином, відповідальність батька можна вважати інтегральною характеристикою, яка визначає рівень його залученість в батьківську роль. Вона охоплює матеріальне забезпечення, виховання, догляд за дитиною, формування її гендерної ідентичності та участь у сімейному житті загалом. Саме це почуття мотивує чоловіка активно долучатися до турботи про дітей і сприяє гармонізації родинних відносин.

Доступність і залученість батька. У ході аналізу інтерв'ю було виявлено, що участь батька оцінювалася через розподіл батьківських обов'язків і конкретні функції, які він виконував. У більшості випадків простежується достатньо високий рівень залученості чоловіків у догляд за новонародженими. Сучасні батьки намагаються допомагати дружинам у цей непростий період: гуляють із дитиною, годують, вкладають спати, допомагають із хатньою роботою, здійснюють покупки. Навіть ті чоловіки, чия орієнтація на сім'ю раніше була низькою, у момент народження дітей демонстрували активну участь. Дружини здебільшого позитивно оцінювали таку поведінку, визнаючи, що у перші роки життя дітей чоловіки робили все необхідне.

У наступні періоди соціалізації (дошкільний вік) активність батька дещо знижується, відбувається чіткіший розподіл обов'язків. Найчастіше нові труднощі виникають тоді, коли дитина переходить на новий етап розвитку, наприклад починає відвідувати підготовчі заняття до школи. У таких ситуаціях сім'я стикається з необхідністю перегляду вже усталених ролей, що може стати причиною суперечок.

Залученість батька значною мірою залежить від його зайнятості. Чоловіки, які працюють понаднормово й забезпечують основний дохід, часто надають

перевагу відпочинку у вихідні дні. У таких родинах батьківська участь обмежується спільними іграми чи поїздками за покупками. Водночас прихильники «нового батьківства» активно проводять час із дітьми: разом готують їжу, займаються спортом, відвідують гуртки та секції, майструють, беруть дитину з собою на роботу чи в подорож.

Ігрова діяльність становить одну з ключових сфер взаємодії батька й дитини. Матері відзначають, що саме з батьком діти частіше веселяться, вигадують ігри, будують «хатки» з ковдр, влаштовують «пригодницькі походи», грають у хованки чи рольові ігри. Такі практики характерні як для традиційних батьків, так і для більш сучасних моделей виховання.

Окрему увагу чоловіки приділяють фізичному розвитку дітей. Навіть ті з них, хто менш активно бере участь у повсякденному догляді, прагнуть підтримувати дітей у спорті: займаються разом фізичними вправами, водять у басейн чи спортивні секції. Тут простежується певна гендерна диференціація: для синів батьківське залучення в спорт частіше визнається важливішим, ніж для доньок.

Аналізуючи ступінь залученості батьків на різних етапах соціалізації дитини, доцільно виділити приклади, що ілюструють модель так званого «нового батьківства». Один із респондентів продемонстрував саме таку поведінку. З перших днів після народження дитини він узяв активну участь у догляді: першим виходив з немовлям на прогулянку, регулярно вставав уночі, щоб погодувати дитину зцідженим молоком, а вранці знову вирушав на прогулянку, дозволяючи матері відновити сили. При цьому чоловік навіть тимчасово відмовився від відвідування вишу, щоб більше часу проводити з сином. Принципово важливим є те, що він не розглядав ці дії як допомогу дружині, а бачив у них безпосередній обов'язок та власний спосіб встановлення близьких відносин з дитиною.

У шестирічному віці сина батько продовжував відігравати ключову роль у його повсякденному житті: відводив у дитячий садок, організовував купання, проводив з ним усі вихідні. Саме батько вставав із дитиною, готував сніданок, гуляв на свіжому повітрі, допомагав виконувати завдання. Мати ж у вихідні займалася переважно приготуванням обіду, тоді як сніданок та вечерю брав на себе чоловік. Така модель цілком відповідає концепції «нового батька», де пріоритетом стає партнерство, емоційна близькість і активна участь у всіх сферах виховання.

Результати опитувань засвідчують, що у молодшому шкільному віці

тенденція зберігається: батьки продовжують відводити дітей до школи, супроводжують їх у повсякденних справах, займаються спільними активними іграми. Водночас допомога у виконанні домашніх завдань частіше залишається за матерями, оскільки жінки, на думку респондентів, проявляють більше терпіння.

У підлітковому віці акценти змінюються. Батько стає головним радником у питаннях вибору освітнього закладу, професії та майбутньої кар'єри. Деякі з респондентів зазначали, що їхні діти певний час працювали у батьківських компаніях, отримуючи перший трудовий досвід. Водночас варто відзначити, що покоління батьків досліджуваних респондентів набагато рідше брало участь у подібних процесах: дорослі діти самостійно приймали ключові рішення, а роль батька обмежувалася практичною допомогою на етапі початкового працевлаштування чи пошуку стажування.

Узагальнення результатів дозволяє зробити висновок: зростання соціального й сімейного статусу батька прямо корелює з підвищенням його впливу на процес соціалізації дітей у старшому дошкільному віці та в період навчання у закладі вищої освіти. Це пояснюється тим, що у більш свідомому віці дитина вже здатна оцінити значення статусу, авторитету й соціального положення батьків, а сліпа дитяча прив'язаність поступово поєднується з повагою до досягнень батька.

Дослідження «Відповідальне батьківство» Г. М. Лактіоновоїта «Значущість батька в уявленнях дорослих дітей» підтверджують тезу, що для хлопчиків особливо батько виступає ідеалом і моделлю для наслідування. Проте не всі респонденти мали такий досвід: діти з сімей, де батько страждав від алкоголізму, з матріархальних сімей або ті, хто виріс із вітчимою, не сприймали чоловіка як авторитет і не пов'язували його з власним життєвим вибором [23, с. 56]

Варто звернути увагу й на уявлення респондентів щодо розподілу батьківських обов'язків. Чим молодші були опитані, тим чіткіше вони розмежовували обов'язки між матір'ю та батьком. У сім'ях із дорослими дітьми (де батькам за 40) спостерігається інша тенденція: більшість завдань, на думку подружжя, можуть виконувати обидва партнери залежно від конкретних обставин. Таким чином, у сучасних сім'ях відзначається гнучкість: батько може займатися як побутовими, так і виховними процесами — від прогулянок і занять спортом до приготування їжі чи допомоги у навчанні.

Сьогодні можна констатувати, що батьки здатні виконувати майже всі

обов'язки щодо догляду за дитиною. Однак ступінь їх залученості значною мірою залежить від сімейної ситуації, робочого графіка батька, його віку та етапу життєвого циклу сім'ї. Менш залучені батьки, як правило, мають більш жорсткий і насичений робочий графік. Також на рівень участі батька у житті дитини впливає матеріальне становище сім'ї та необхідність інтенсивно працювати для його підтримки, особливо якщо мати не працює.

Доступність батька розглядається через час, який він проводить з дитиною, його участь у повсякденному житті сім'ї та рівень комунікацій між членами родини. Для багатьох сімей важливим аспектом доступності батька є його фізична присутність поряд з дитиною. Наприклад, у багатьох родинах матері зазначають, що при виникненні складних питань або ситуацій дитина часто звертається до батька, якщо він вдома, або навіть радять дитині зателефонувати батьку у разі потреби негайного втручання. Це свідчить про наявність певного поведінкового шаблону, який спрямований на підтвердження авторитету батька. Навіть якщо мати знає відповідь на запитання дитини, вона часто перенаправляє дитину до батька, підкреслюючи його значимість у процесі виховання. Отже, дослідження часу, який батьки проводять з дітьми, є ключовим для оцінки їх реальної залученості.

Більшість батьків намагаються проводити вільний час у колі сім'ї. У традиційних сім'ях можливі окремі форми відпочинку батьків без сім'ї. Наприклад, один з батьків проводить вільний час у компанії жінок або друзів, інший – вихідні разом із дружиною та дитиною, але рідко займається спільним дозвіллям із донькою. В основному у таких родинах подружжя проводить час удвох, а взаємодія з дітьми може бути обмеженою.

У батьків, які довгий час будували кар'єру, часто спостерігається низька доступність для дітей у будні дні через ранній вихід на роботу та пізнє повернення додому. Це значною мірою зменшує можливості для безпосередньої участі у вихованні та розвитку дітей.

Натомість у партнерських сім'ях батьки проводять із дітьми більше часу. Це пояснюється більш рівномірним розподілом обов'язків між подружжям. Оскільки і батько, і мати працюють, обов'язки з догляду за дитиною розподіляються пропорційно і жоден з партнерів не бере на себе всю відповідальність за виховання. Такий підхід дозволяє батькам проводити час із дітьми навіть у робочі дні, коли один із партнерів зайнятий.

Що стосується відпусток, більшість опитаних батьків зазначають, що

відпочивають разом із сім'єю — дружиною та дітьми. Іноді батьки їдуть у відпустку тільки з дитиною до своїх батьків, які живуть в іншому місті. Проте фінансове становище сім'ї впливає на можливість регулярного відпочинку, наприклад, двічі на рік. Незважаючи на це, більшість батьків надають перевагу спільному відпочинку з усією родиною, що сприяє зміцненню сімейних зв'язків та підвищенню якості взаємодії між членами сім'ї.

Таким чином, рівень залученості батька у догляд за дитиною визначається поєднанням соціальних, економічних та особистісних факторів, а ефективність участі у вихованні значною мірою залежить від готовності родини створити сприятливі умови для такої взаємодії.

Що стосується повсякденного відстеження батьками життя дитини, то доступність батька в цьому аспекті часто залишається обмеженою. Традиційні батьки повідомляли, що протягом дня кілька разів телефонують дружині (рідше – безпосередньо дитині). У партнерських сім'ях батьки зазвичай телефонують рідше, що, ймовірно, пояснюється більш рівномірною залученістю обох батьків у виховання дитини. Якщо протягом дня трапляється якась подія за участю матері, вона обов'язково повідомляє про це батька. Інформація про проблеми дитини у школі чи дитячому садку передається однаково як батькові, так і матері. Внаслідок цього батько не потребує додаткових дзвінків для отримання інформації про перебіг дня дитини, оскільки він так само активно залучений до догляду та виховання, як і мати, і має рівний доступ до знань про життя дитини.

Залученість і доступність батька є ключовими характеристиками, що описують розподіл батьківських обов'язків у процесі соціалізації дитини. На відміну від відповідальності батька за формування гендерної ідентичності дитини, розподіл сімейних ролей значною мірою піддається трансформації у процесі переходу до егалітарного типу взаємин. Саме при аналізі рівня залученості та доступності стає очевидною різниця між традиційним і партнерським розподілом ролей, а також між традиційною моделлю поведінки батька і поведінкою «нового батька», який активно поєднує догляд, виховання та підтримку дитини з партнерським підходом у сім'ї.

Проведений аналіз дозволив виділити кілька **типів батьків**, виходячи з класифікації сімей.

Перший тип – традиційний батько. Для нього характерні такі риси:

1) високий рівень відповідальності за сім'ю, сприйняття ролі батька крізь призму сімейного єдності; основна роль батька – глава родини (особливо

характерно для чоловіків середнього віку);

2) значна матеріальна відповідальність за добробут сім'ї;

3) високий рівень відповідальності як дисциплінарного вихователя;

4) емоційна дистанційованість, низький рівень емоційного зв'язку з дитиною;

5) низький рівень залученості в виховання (за винятком пізніх етапів соціалізації, таких як старші класи школи та студентські роки);

б) обмежена доступність для дитини, зумовлена відстороненістю та зовнішньою зайнятістю.

Другий тип – дитоноцентристський батько. Йому притаманні:

1) сильний емоційний зв'язок з дитиною, а не з матір'ю;

2) висока залученість у догляд за дитиною, у тому числі за малюком;

3) висока доступність для дитини;

4) активна соціальна відповідальність за дитину;

5) виховання дитини розглядається як можливість самовираження батька;

б) менша відповідальність за сім'ю як цілісну систему; роль батька не асоціюється з обов'язком бути главою сім'ї; акцент робиться на особистому контакті «батько – дитина»;

7) відповідальність батька як дисциплінатора присутня, але менша, оскільки він з самого народження емоційно близький до дитини і не є «невидимим» членом сім'ї.

Третій тип – «батько-чоловік у подружніх стосунках». Для нього характерно:

1) сильний емоційний зв'язок із матір'ю дитини; головним стає підтримання гармонії у подружніх стосунках, а відносини з дитиною змінюються залежно від взаємин між подружжям;

2) залученість, доступність та відповідальність батька залежать від сімейного контексту та інтересів родини;

3) рівень залученості вищий, ніж у традиційного батька, а обов'язки з виховання дитини розподіляються більш рівномірно між батьками;

4) доступність для дитини менша, ніж у дитоцентристського типу, але вища, ніж у традиційного;

5) дисциплінарна відповідальність близька до традиційного типу;

б) матеріальна відповідальність за сім'ю поділяється між подружжям, але у разі потреби мати може взяти на себе основну матеріальну підтримку.

Найбільш поширена сучасна класифікація батьків поділяє їх на *традиційних* та «*нових батьків*». Характеристики традиційних батьків відповідають класичному опису (низька залученість, обмежена доступність, висока відповідальність за сім'ю та дитину). «Нові батьки» відповідають дитоцентристському типу (висока залученість, максимальна доступність, стабільний емоційний зв'язок «батько – дитина»). Батьки-чоловіки в подружніх стосунках займають проміжну позицію, їхня роль коливається між традиційною та високою залученістю.

На основі проведеного аналізу була запропонована **модель сучасного батька**, яка включає такі компоненти:

1. Біологічний компонент – генетичний зв'язок з дитиною, що є важливою основою для відчуття відповідальності за її долю. Соціальне батьківство виникає тоді, коли це відчуття поширюється на інших, не рідних дітей.

2. Емоційний компонент – шкала «теплий – холодний», що визначає ступінь емоційного залучення та здатність надавати психологічну підтримку.

3. Діяльнісний компонент – шкала від мінімальної взаємодії до максимальної залученості в повсякденні справи дитини.

4. Економічний компонент – шкала матеріальної підтримки від «частково підтримує» до «повністю забезпечує».

Таким чином, формується трьохвимірна шкала участі батька в житті дитини, де основні осі – емоційна підтримка, діялісна активність та матеріальна підтримка. Традиційний патріархальний батько максимальний за матеріальною підтримкою, але мінімальний за іншими двома осями. «Новий» або залучений батько близький до максимуму за діялісною шкалою, а за емоційною підтримкою та матеріальною – розташовується залежно від особистих характеристик та сімейної ситуації. У партнерських сім'ях матеріальний внесок батька може бути меншим, оскільки частина фінансової відповідальності покладається на матір, тоді як у традиційних або непрацюючих матерів він максимальний.

Висновок до розділу 3.

Проведений аналіз отриманих емпіричних даних показав, що відповідальність батька є ключовою характеристикою його соціальної ролі і включає участь у прийнятті рішень, матеріальне забезпечення сім'ї, підтримку сімейної цілісності та дисциплінування дітей. Залежно від сімейних цінностей та

стилю взаємин виділяють три типи батьків: традиційний, дитонцентристський і «батько-чоловік у подружніх стосунках».

Традиційний батько відповідальний за матеріальне забезпечення та дисципліну, але має обмежену емоційну залученість і доступність. Дитонцентристський тип характеризується високою емоційною близькістю та залученістю у виховання, а роль дисциплізатора менш виражена. Батько-чоловік у подружніх стосунках займає проміжну позицію: його активність і доступність залежать від гармонії між подружжям, а матеріальна відповідальність поділяється з матір'ю.

Сучасне батьківство включає біологічний, емоційний, діяльнісний та економічний компоненти, що дозволяють оцінити участь батька за трьома осями: емоційна підтримка, діяльна залученість і матеріальна підтримка. Традиційні батьки максимально забезпечують матеріально, «нові» – максимально активно залучені у виховання, а партнерські сім'ї демонструють гнучкий розподіл ролей. Гармонія в сім'ї значною мірою залежить від узгодженості ціннісних орієнтацій батьків і їхньої готовності до партнерства та спільної відповідальності.

ВИСНОВОК

Комплексний аналіз теоретичних підходів, сучасних наукових концепцій та емпіричних даних засвідчує, що моделі батьківства зазнали суттєвих трансформацій під впливом змін соціокультурного середовища, динаміки сімейних структур та зміщення суспільних цінностей. Сучасне батьківство перестало бути суто функціональною роллю, що ґрунтується на ієрархічних моделях сімейних відносин, і поступово набуває характеристик партнерства, емоційної відкритості, відповідального включення та гнучкого розподілу сімейних обов'язків.

Дослідження показало, що сім'я як соціальний інститут сьогодні представлена широким спектром форм – від традиційних до модифікованих та інтегрованих моделей, що створює багатовимірність у трактуванні батьківських ролей. Батьківство, у свою чергу, постає як складна система нормативних очікувань, культурних сценаріїв, ціннісних орієнтирів та особистісних способів реалізації чоловіком своєї ролі в сімейному житті. У сучасних умовах відбувається поступове переосмислення батьківської ідентичності: зростає значення емоційної доступності, психологічної підтримки та активної взаємодії

з дитиною, тоді як матеріальне забезпечення та дисциплінування перестають бути єдиними маркерами відповідального батька.

Результати теоретико-емпіричного аналізу підкреслюють, що сучасне батьківство включає біологічний, емоційний, економічний та діяльнісний компоненти, які формують варіативні моделі участі батька у житті дитини. Виокремлені типи батьків – традиційний, дитонцентристський і партнерський («батько-чоловік у подружніх стосунках»), відображають еволюцію підходів до реалізації батьківської ролі. Традиційні моделі поступово поступаються місцем практикам активної та емоційно залученої батьківської поведінки, тоді як партнерські відносини у сім'ї стають домінантним вектором розвитку сучасних сімейних структур.

Емпіричні дані свідчать, що відповідальність батька у сучасних сім'ях охоплює не лише матеріальну підтримку, а й спільне прийняття рішень, участь у щоденному догляді за дитиною, організацію дозвілля та підтримання емоційного клімату. Саме гармонізація ціннісних орієнтацій між подружжям, готовність до розподіленої відповідальності та відкритої комунікації створюють сприятливе середовище для розвитку дитини та зміцнення сімейних відносин.

Отже, еволюція моделей батьківства відображає загальну тенденцію переходу суспільства до гуманістично зорієнтованих, партнерських і гендерно збалансованих форм сімейної взаємодії. Сучасний батько дедалі частіше виступає не лише як каральна інстанція, а як активний учасник виховання, джерело емоційної підтримки та співтворець сімейного добробуту. Така трансформація не лише збагачує зміст батьківства, а й підвищує його виховний потенціал, сприяє формуванню стійких соціальних компетентностей дітей та забезпечує якісні зміни у структурі сімейного життя загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т.Ф. Готовність батьків до виховання дитини. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 4. С. 37 – 42.
2. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г.В. Святненко, Л.С. Волинець, Є.М. Луценко [та ін.]. К.: Логос, 2000. 92 с.
3. Браун-Гальковська М. Домашня психологія: подружжя, діти, родина / М. Браун-Гальковська ; пер. з польсь. З. Городенчук. Львів : Свічадо, 2000. 176 с.
4. Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка/ Людмила Михайлівна Буніна ; Луган. нац. пед. ун-т ім. .Т. Шевченка. Луганськ, 2005. 22 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
6. Вовчик-Блакитна О.О. Сім'я як середовище розвитку дитини / О.О.Вовчик-Блакитна. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. / Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Т. VII. Екологічна психологія, Вип. 36. С. 103-112.
7. Волошенко М. О. Сучасне батьківство як предмет дослідження в закордонній науковій літературі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021 р., № 77, Т. 1. С. 24-28.
8. Волошенко М. Уявлення молоді про відповідальне батьківство. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. 13(45). С. 16-20. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.2>
9. Гіденс Е. Сім'я, шлюб і особисте життя. *Соціологія* / Е. Гіденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. К. : Основи, 1999. 726 с.
10. Гончар Л.В. Цінність гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2015. Вип 19., кн. 1. С. 151-161.
11. Зверєва І. Д. Основи батьківської компетентності: навч. посіб. / упоряд.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверєва, Н. Ю. Шевченко ; заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ: Науковий світ. 2006. 156 с.
12. Курило І. О. Батьківство у демографічному контексті: методологічні засади дослідження та деякі тенденції розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 3(28). С. 11-22.
13. Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї: теорія і практика: навч. посібник. К.: ІПК ДСЗУ, 2012. 186 с.
14. Лупаренко С. Є. Проблема дитинства у вітчизняній педагогічній думці ХХ століття :дис. ...д-ра пед. наук 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Світлана Євгеніївна Лупаренко ; Харків. нац.пед. ун-т імені

Г.С.Сковороди. Харків, 2016. 554 с.

15. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: тем. держ. доп. про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року / [Т.Ф. Алексєєнко та ін. ; ред. : М.М. Ілляш, Т.М. Тележенко] ; Держком України у справах сім'ї та молоді, Держ. Ін-т проблем сім'ї та молоді. К.: Держ. Ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 140 с.

16. Основи гендерної рівності: навч. посіб. / А. В. Фурман, Т. Л. Надвинична. Тернопіль : Економічна думка, 2006. 168 с.

17. Основи соціальної психології: навч. посіб. / [О.А. Донченко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Хазратова та ін.]; за ред.М.М. Слюсаревського. К. : Міленіум, 2008. 495 с.

18. Островська Н.О. Формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності територіальної громади : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / Наталія Олександрівна Островська; ДВНЗ “Донбас. держ. пед. ун-т”. Слов’янськ, 2014. 20 с.

19. Слюсар Л. І. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2(27). С. 26-38. doi: <https://doi.org/10.15-407/dse2016.02.026>

20. Соціологія: Підручник. 5-те вид., стереотипне / Затвер. МОНУ. За редакцією доктора соціологічних наук, професора В.М. Пічі. 296 с. т. 2023 р.

21. Трубавіна І.М. Усвідомлене і відповідальне батьківство: спільне і відмінне. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. Луганськ, 2013. № 13(4). С. 96-101.

22. Тюття О. Материнство-батьківство як соціальний феномен. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. 2013. Вип. 1. С. 80-84.

23. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. матеріали для тренера / [авт.-упоряд.: О.В. Безпалько, Т.Л. Лях, В.В. Молочний]; за заг. ред. Г.М. Лактіонової. К. : Наук. світ, 2003. 107 с.

24. Фінчук Г.В. Особливості сімейного “заміщення” в зарубіжжі. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально виховного процесу в школі та вузі: зб. наук. пр. Рівне: Рівненський економіко-гуманітарний інститут, 2001. С.421-425.

25. Хавула Р.М. Особливості психологічної готовності юнаків до батьківства: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2014. 20 с.

26. Adler A. *The Pattern of Life*. London: Constable & Co., 1930.

27. Amato P. R., Sobolewski J. M. The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*. 2001. Vol. 66. P. 900–921.

28. Beaton J.M., Doherty W.J., Rueter M.A. Family of origin processes and

attitudes of expectant fathers. *Fathering*. 2003. Vol. 1. № 2. P. 149–168.

29. Born C., Krüger H. *Vaterschaft und Väter im Kontext sozialen Wandels. Über die Notwendigkeit der Differenzierung zwischen strukturellen Gegebenheiten und kulturellen Wünschen. Männer als Väter. Sozialwissenschaftliche Theorie und Empirie* / Walter Heinz (Hrsg.). Gießen: Psychosozial-Verlag, 2002. S. 117–143.

30. Cabrera N., Tamis-Lemonda C., Bradley R., Hofferth S., & Lamb M. *Fatherhood in twenty-first century*. *Child Development*, January/ February 2000, Vol. 71, №1. P. 127-136.

31. Coltrane S. *Fathering: Paradoxes, Contradictions, and Dilemmas* / *Handbook of Contemporary Families: Considering the Past, Contemplating the Future*. Thousand Oaks: Sage Publications. 2004. 640 p.

32. Day R. D., Lamb M. E. *Conceptualizing and measuring father involvement: pathways, problems, and progress*. *Conceptualizing and measuring father Involvement* / Lamb M. E., Day R. D. eds. Erlbaum, 2004. P. 1–16.

33. De Bell M. *Children living without their fathers: Population estimates and indicators of educational well-being*. *Social Indicators Research*. 2008, vol. 87,

34. Durkheim É. *Suicide: A Study in Sociology*. London: Routledge, 2005.

35. Floyd K., Morman M.T. *Fathers' and sons' reports of fathers' affectionate communication: Implications of a naive theory of affection*. *Journal of Social and Personal Relationships*. 2005. Vol. 22. №. 1. P. 99-109.

36. Fromm E.. *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics*. New York: Rinehart & Company, Inc., 1947.

37. Fthenakis W.E. *Die Rolle des Vaters. Forschungsergebnisse und Perspektiven für eine neue Familienpolitik. Vater, Sohn und Männlichkeit. Wie der Mann zum Mann wird* / Hofer Markus (Hrsg.). Kevelaer: Verlag Butzon & Bercker, 2008. S. 63–89.

38. Garfield C. F., Clark-Kauffman E., Davis M. M. *Fatherhood as a component of men's health*. *JAMA*. 2006. Vol. 296, P. 2365–2368.

39. Gavanas A. *Fatherhood Politics in the United States: Masculinity, Sexuality, Race and Marriage*. Chicago: University of Illinois Press, 2004. 221 p.\

40. Goffman E. *Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books, 1961.

41. Goldberg J.S. *Identity and Involvement Among Resident and Nonresident Fathers*. *Journal of Family Issues*. 2015. Vol. 36(7). P. 852-879.

42. Grunow D., Begall K., Buchler S. *Gender Ideologies in Europe: A Multidimensional Framework*. *Journal of Marriage and Family*. 2018. No. 80. P. 42–60. DOI: 10.1111/jomf.12453.

43. Hakim C. *Models of the Family in Modern Societies: Ideals and Realities*. 2003. Ashgate. 208 p.

44. Hetherington E. M., Kelly J. *For better or worse: Divorce reconsidered*. N. Y.: Norton, 2002.

45. Hobson B., Morgan D. *Introduction. Making Men into Fathers*. Men,

Masculinities and the Social Politics of Fatherhood / ed. by B. Hobson. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. P. 1—21.

46. Huerta M., Adema W., Baxter J., Han W., Lausten M., Lee R. et al. Fathers' Leave, Father's Involvement and Child Development: Are They Related? Evidence from Four OECD Countries. OECD Social, Employment and Migration Working Papers. 2013. No. 140. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/5k4dlw9w6czq-en.

47. Johansson T., Andreasson J. *Fatherhood in Transition: Masculinity, Identity and Everyday Life*. London: Palgrave Macmillan, 2017. DOI: 10.1057/978-1-137-58953-8_3. Johansson T., Andreasson J.

48. Kalmijn, M. Father-Child Relations after Divorce in Four Countries: Patterns and Determinants. *Comparative Population Studies*. 2015. Vol.40(3). P. 251-276.

49. Knop B, Brewster K.L. Family Flexibility in Response to Economic Conditions: Father' Involvement in Child-Care Tasks. *Journal of Marriage and Family*. April 2016. P. 283-292.

50. Kramer K.Z., Kramer A. At-Home Father Families in the United States. Gender Ideology, Human Capital, and Unemployment. *Journal of Marriage and Family*. 2016. No. 78. P. 1315–1331. DOI:10.1111/jomf.12327.

51. Lamb M.E. The role of the father in child development. 2010. P. 58-93.

52. Oláh L.S., Kotowska I.E., Richter R. The New Roles of Men and Women and Implications for Families and Societies. *A Demographic Perspective on Gender, Family and Health in Europe* / Ed. by G. Doblhammer, J. Gumà. Cham: Springer, 2018. P. 41–64. DOI: 10.1007/978-3-319-72356-3_4.

53. Palkovitz R., Hull J. Toward a Resource Theory of Fathering. *Journal of Family Theory & Review*. 2018. Vol.10. P. 181-198.

54. Parsons T. *Toward a General Theory of Action*. New York: Harper & Row, 1951.

55. Ruby S., Scholz S. Care, Care Work and the Struggle for a Careful World from the Perspective of the Sociology of Masculinitie. *Österreich Z Soziol*. 2018. No. 43. P. 73–83. DOI: 10.1007/s11614-018-0284-z.

56. Suwada K. *Men, Fathering and the Gender Trap. Sweden and Poland Compared*. London: Palgrave Macmillan, 2017. DOI: 10.1007/978-3-319-47782- 4_7.

57. Wallerstein J. S., Lewis J. M., Blakeslee S. *The Unexpected legacy of divorce: A 25 year landmark study*. San Francisco: Hyperion, 2001.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Сімейне інтерв'ю «Авторитет батька в родині» Інтерв'ю з батьком

Розкажіть, будь ласка, про повсякденне життя Вашої родини.

1. Скільки у Вас дітей? Вкажіть їхній вік та стать. Чи є у Вас діти від попередніх шлюбів? Скільки їм років? Живуть вони з Вами чи з колишньою дружиною? Які у Вас стосунки з ними?
2. Згадайте, будь ласка, як Ваші діти провели вчорашній день. Опишіть їхній розпорядок. Чи було щось особливе в цьому дні?
3. Як у Вашій родині організовано відпочинок на вихідних? Як Ваші діти провели останні вихідні?
4. Як Ви дізнаєтесь про те, як пройшов день у дитини? (Від дружини, дзвінок удень, інший спосіб?)
5. Як організовано сімейний відпочинок під час відпустки? Чи берете Ви дітей з собою, чи іноді намагаєтесь поїхати без них, якщо є така можливість? Чи відпочиваєте разом з дружиною?
6. Чи проводите Ви час разом із дитиною, яка проживає в іншій сім'ї?
7. Хто зазвичай присутній на сімейних святкуваннях? Наприклад, на дні народження дитини, Вашому або дружини?
8. Чи трапляються у Вашій родині суперечки через те, що Ви приділяєте дітям недостатньо уваги?

У таблиці зазначені обов'язки батьків щодо дітей.

Будь ласка, позначте, які з них, на Вашу думку, виконує батько, а які – мати (картка надається респонденту).

Обов'язки батьків	Мати	Батько
Допомагає робити уроки		
Готує їжу		
Дає гроші на одяг, взуття, канцтовари		
Обирає одяг, взуття, канцтовари		
Доглядає, коли дитина хвора		
Підтримує дитину при неприємностях		
Лає за проступки		
Відводить до садка або школи		
Забирає зі школи або садка		
Відповідає на складні питання про доросле життя		
Відвідує батьківські збори		
Вчить читати		
Вчить рахувати		
Регулює стосунки з однолітками		
Регулює стосунки з протилежною статтю		
Гуляє з дитиною		
Допомагає обирати школу або роботу		

Тепер кілька питань про Вас як батька:

9. Як Ви відреагували на народження дитини? Як відчували себе, коли стали батьком?
10. Чим Ви допомагали дружині, коли дитина була зовсім маленькою (купання, годування, прогулянки тощо)?
11. Перерахуйте, що входить (входило) у Ваші обов'язки як батька. Що Ви точно

можете сказати про себе? (картка надається респонденту)

- Відводжу до школи
  - Забираю зі школи
  - Гуляю з дитиною
  - Готую їжу, годують дитину
  - Відвідую магазини разом із дружиною та дитиною
  - Оплачую няню, школу, додаткові курси
  - Допмагаю з уроками
  - Граю з дитиною
  - Відвідую кіно, ресторани, розважальні центри
  - Граю за комп'ютером разом
  - Займаюсь спортом разом
  - Відвідую лікаря з дитиною
  - Доглядаю дитину під час хвороби
  - Разом працюємо над домашніми проєктами
  - Обговорюємо проблеми у житті дитини
  - Інше
12. Опишіть своїми словами, що, на Вашу думку, повинен дати батько своїй дитині.
13. Хто у Вашій сім'ї зазвичай приймає рішення щодо життя дитини? Хто обирає школу, факультет, вид спорту тощо?
14. В яких питаннях дружина завжди радиться з Вами, а коли вирішення відбувається без Вашої участі?
15. Чи проявляєте Ви ніжність та турботу до дитини? Чи вважаєте це важливим?
16. У яких випадках діти звертаються до Вас?
17. Як Ви дізнаєтесь і реагуєте на серйозні проступки дитини, якщо перебуваєте на роботі та зайняті? А якщо вдома? Чи караєте дитину, і якщо так, то як?
18. Уявіть, що Вам пропонують високооплачувану роботу в іншому місті з кар'єрним ростом, де Ви зможете приїжджати додому раз на два місяці. Як би Ви відреагували, якщо переїзд дружини і дитини неможливий?
19. Чи розповідаєте Ви дитині про свою роботу? Про що саме?
20. Ми живемо у ХХІ столітті, світ змінюється швидко. Як Ви вважаєте, чи впливає це на підхід до виховання дітей?
21. Оцініть свій внесок у виховання дитини за 10-бальною шкалою:

Показники

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Матеріальне забезпечення

Розвиток особистих якостей

Інтелектуальний розвиток

Здоров'я дитини

Душевний спокій

Культурний розвиток

22. Якби Ви могли повернути час назад до народження дитини, що б Ви змінили?

23. Чи плануєте ще дітей?

Тепер кілька питань про Вас особисто:

24. Розкажіть про Ваші стосунки з власним батьком. Як формувався його авторитет? Чи можна було йому заперечувати або обговорювати питання? Про що Ви спілкувалися? Що про батька говорила мама?

25. Які були стосунки з матір'ю?

26. Ваш вік

27. Освіта

28. Чи працюєте Ви?

29. Спеціальність та посада

30. Як організований Ваш робочий графік?

31. Чи офіційно зареєстровані Ваші стосунки з матір'ю дитини?

32. Скільки шлюбів у Вас було?
33. Скільки років прожили у кожному шлюбі?
34. Як Ви себе вважаєте у першу чергу (розставте пріоритети):
  - Сім'янин
  - Чоловік
  - Чоловік у шлюбі
  - Батько
  - Глава сім'ї

Інтерв'ю з матір'ю

Тема: «Авторитет батька в родині»

Розкажіть, будь ласка, про повсякденне життя вашої родини.

1. Скільки у вас дітей? Вкажіть їхній вік та стать. Чи є у вас діти від попередніх шлюбів? Чи всі діти, які виховуються у вашій сім'ї, народжені від чоловіка, з яким ви зараз проживаєте?
2. Як минув вчорашній день у вашого чоловіка? Скільки часу він приділив дітям? Чи було щось особливе у цьому дні?
3. Як організовано сімейний відпочинок на вихідних?
4. Як ваш чоловік дізнається, як пройшов день у дитини? (Від вас чи сам телефонує протягом дня?)
5. Як організовано сімейний відпочинок під час відпустки?
6. Чи відпочиваєте ви або ваш чоловік разом із дитиною, яка проживає в іншій сім'ї?
7. Хто зазвичай присутній на сімейних святах? Наприклад, на дні народження дитини, вашому або чоловіка.
8. Чи виникають у вашій родині суперечки через те, що чоловік приділяє дітям недостатньо уваги?

Таблиця обов'язків батьків щодо дітей

Позначте, які обов'язки виконує, на вашу думку, батько, а які – мати.

Обов'язки батьків	Мати	Батько
Допомагає робити уроки		
Готує їжу		
Дає гроші на одяг, взуття, канцтовари		
Обирає одяг, взуття, канцтовари		
Доглядає, якщо дитина хвора		
Підтримує дитину у складних ситуаціях		
Лає за проступки		
Відводить до садка або школи		
Забирає зі школи або садка		
Допомагає з уроками		
Відповідає на складні питання про доросле життя		
Відвідує батьківські збори		
Вчить читати		
Вчить рахувати		
Регулює стосунки з однолітками		
Регулює стосунки з протилежною статтю		
Гуляє з дитиною		
Допомагає обирати школу або роботу		

Про чоловіка як батька

9. Як ваш чоловік відреагував на народження дитини?

10. Чим він допомагав вам, коли дитина була зовсім маленькою (купання, годування, прогулянки тощо)?

11. На вашу думку, яка основна роль батька?

12. Що входить у обов'язки вашого чоловіка щодо дітей? (картка для респондента)

- Відводить до школи
- Забирає зі школи
- Гуляє з дитиною
- Готує їжу, годує дитину
- Відвідує магазини разом із дружиною та дітьми
- Оплачує няню, школу, додаткові курси
- Допомагає робити уроки
- Грає з дитиною
- Відвідує кіно, ресторани, розважальні центри
- Грає за комп'ютером разом
- Займається спортом разом
- Відводить дитину до лікаря
- Доглядає дитину під час хвороби
- Працює разом над проектами, ремонтом, майструванням
- Обговорює проблеми дитини
- Інше

13. Хто у вашій сім'ї приймає рішення щодо життя дитини (школа, вуз, спорт тощо)?

14. У яких питаннях ви завжди радитеся з чоловіком, а в яких – вирішуєте самостійно?

15. Чи проявляє ваш чоловік ніжність та турботу до дитини?

16. У яких випадках діти звертаються до батька, а в яких – до вас?

17. Чи існують у вашій родині «секрети» між батьком і дітьми або між вами і дітьми?

18. Як чоловік дізнається і реагує на серйозні проступки дітей, коли на роботі або вдома? Чи карає він дитину, і якщо так, як саме?

19. Як би ви відреагували, якщо чоловікові запропонують високооплачувану роботу в іншому місті з можливістю приїжджати додому раз на два місяці, якщо переїзд вашої родини неможливий? Як би, на вашу думку, він відреагував?

20. Чи розповідає чоловік дитині про свою роботу? Що саме?

21. Чи впливають швидкі зміни світу XXI століття на підхід до виховання дітей?

22. Чи, на вашу думку, чоловік дає дитині все необхідне як батько?

23. Чи задоволені ви тим, що чоловік зміг дати дітям? А він задоволений? Якщо ні, то чим саме?

24. Чи можливо бути хорошим батьком і брати активну участь у вихованні дітей, якщо батьки розлучені і живуть окремо?

Оцінка внеску чоловіка у виховання дітей (10-бальна шкала):

Показники

1–10

Матеріальне забезпечення

Розвиток особистих якостей

Інтелектуальний розвиток

Здоров'я дитини

Душевний спокій

Культурний розвиток

Про вас особисто

25. Як будувалися ваші стосунки з власним батьком? Як формувався його авторитет? Чи можна було обговорювати з ним питання або заперечувати йому? Про що ви спілкувалися? Що про батька говорила мама?

26. Ваш вік

27. Освіта

28. Чи працюєте ви?
29. Спеціальність та посада
30. Як організований ваш робочий графік? А робочий графік чоловіка?
31. Чи офіційно зареєстровані ваші стосунки з батьком дитини?
32. Скільки шлюбів у вас було?
33. Скільки років прожили у цьому шлюбі?
34. Чи плануєте ще дітей?